

ՆԱՐԵԿԱՑԻԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ 1897 ԴԱՐՈՒՄ
ԵՒ ՆՐԱ ԱՐՏԱՑՈՒՔԸ
ՊԱՂՏԱՍԱՐ ԴՊՐԻ ՔՆԱՐԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Եւ թէպէտ վախճան ընկալաց իբր զմահացու՝
Այլ յարակալութեամբ բանի այսր սոփերի զրեցայց կենդանի,
Գրիգոր Նարեկացի

Գրիգոր Նարեկացու նկատմամբ հայ ժողովրդի ունեցած դարերի պաշտամունքը՝ Նարեկացիական շարժման մը իւրօրինակ կերպարանք է ստանում 1897 ղարում: Հանճարեղ քնարերգակը ուշադրութեան է արժանանում գրեթէ բոլոր կողմերով: Ընդօրինակւում եւ միաժամանակ, յատուկ հոգատարութեամբ, հրատարակւում եւ վերահրատարակւում են նրա անունով մեզ հասած երկերի մեծագոյն մասը՝ «Մատենան ողբերգութեան» պոէմը, մի շարք ճառեր, ներբողեաններ, մեկնութիւններ, դանձեր: Տպագրւում են նրան նուիրուած զրոյցներ, բանաստեղծութիւններ, նրա երկերի մեկնութիւնները, լուծմունքները, գրւում են նորերը: Կատարւում է մի աննախադէպ երեւոյթ. միայն «Մատենան ողբերգութեան» երկը 1897 ղարում տպագրւում է արեւի քան տասը անգամ: Նարեկացու կեանքի փւ զրական ժառանգութեան ճանաչման ու գնահատման հարցում առանձնապատուկ սէր, նախանձախնդրութիւն են հանդէս բերում հայ կրօնաաղագային լուսաւորական, կրթական շարժման նուիրեալները՝ մատենագէտներ, աստուածաբաններ — փիլիսոփաներ, բանասէրներ, բանաստեղծներ, ուսուցիչներ, բժիշկներ, վաճառականական մտաւորականութեան ներկայացուցիչներ, խոշոր հրատարակիչներ, տպարանատէրեր, սրբագրիչներ եւ այլք:

Հոգեւոր գործիչ, մատենագէտ բանաստեղծ, սուրթանական բռննապետութեան դատաւմնով գլխատուած Կոմիտաս Քէօմուրճեանը ընտիր գրչութեամբ ընդօրինակւում է Նարեկացու վարքը, «Մատենան»ի լուծմունքն ու բացատրութիւնքը փւ այլ նիւթեր. «Գիրքս է ձեռամբ գրեալ յերանելոյն Կոմիտասայ Քէօմուրճեան քահանայէ

եւ նահատակէ»։ «Յամենայն ժամ փառք եւ դուօրութիւն քեզ, Տէր Յիսուս Քրիստոս, դրո՞ւմ է Կոմիտասը իր Յիշատակարանում, — որ ոչ թողեր անկատար մնալ Հոգեւոր բուրաստանիս եւ յոգնածաղկեաց պարտիդիս, այլ ետուր կարողութիւն ինձ մեղաւորիս, ըստ բարեօթար կամաց իմոց հասանիլ ի վճար եւ ի յաւարտ»¹։ Ժողովրդական ուսուցիչ, բանաստեղծ (Արդար վարժապետ մականուանեալ) Յովհաննէս Կարենցին, դարձեալ ընտիր գրչութեամբ, համառօտում է «Մատենան ողբերգութեան» երկը, նրանից մի գեղեցիկ փունջ, Նարեկացու դիմապատկերով եւ այլ զարդանկարներով հանդերձ, յանձնում ընթերցողին։ «Կարողութեամբն Աստուծոյ, — դրո՞ւմ է նա, — աւարտեցաք այս ամենացանկալի գրքուկս Հոգեցոյց եւ լուսափայլ բանից սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ հրեշտակական վարդապետի, սակայն ո՛չ բոլորովին, այլ մասն ինչ։ Իբրու մտեալ ի լուսափայլ ծաղկալի բուրաստանս, այսինքն ի հոգեկեցոյց մատենա նորին եւ առեալ քանի մի աղնիւ, անուշահոտ, կենսաթուր ծաղիկ եւ վարդ դեղեցիկ՝ փոխադրեցաք աստ եւ գրեցաք սոյն սոսմալիս, ի խնդրոյ աղնիւ եղբոր մերոյ վայելչանկատ մետաքսադործ տիրացու Յովհաննիսի, որ յոք փափաղանօք եւ ըղձառոչոր ակրով գրել ետ...»²։ Հնդկահայ գործիչ եւ բանաստեղծ Իգնատիոս Զուլպայեցին իր տարագիր փեանքի ողջ ընթացքում, իբրեւ վշտաց մխիթարութիւն, իր մօտ է պահում «Մատենան ողբերգութեան» մի ընտիր ձեռագիր եւ 1763 թուականին գալով Վենետիկ իր խնայած միջոցներով եւ Մխիթարեանների օգնութեամբ, տպագրում այն։ «... Ես ճուղայեցի մահատեալ Տէր Իգնատիոս Զաղատեանց տրուալ քահանայ, — դրո՞ւմ է նա, — որ բազում ժամանակս ի Հնդկիս կեցեալ եւ... արքոյն Սաղիմայ չըջնալ եւ ի սուրբ Աթոռն Հռովմայ հասեալ եւ անտի ի Վենետիկ, յայս ամենայն վայրս պանդխտութեան լճայս գիր կալայ ինձ վշտաց մխիթար եւ խթան հեղագեալս անձին, այժմ ի փոխարէն բազմապատիկ երախտաց ի բարերար Տեառնէ, առ իս եղելոց զամենայն ժամանակս պանդխտութեան իմոյ, յօժարեցայ զհոգեհոնուդ բանս ինչ աղօթից դրոյս տպագրեալ յօժարամիտ ծախիւք՝ նուէր ընծայել բարեպաշտութեան աղօթատէր եղբարցդ, ի հոգեւոր յիշատակ ինձ եւ իմոցս առհասարակ»³։

Իգնատիոս Զուլպայեցին տպագրում է «Մատենան»ը՝ ո՛չ ամբողջութեամբ, այլ, իբրեւ հմուտ նարեկագէտ, գործնական նկատառումներով, ընտրում է առաւել ազդու եւ գեղեցիկագոյն հատուածները եւ մի ընտիր փունջ կազմում։ «Ո՛չ զամենայնն բովանդակ...»,

1. Վենետիկ, Մխիթարեան Միաբանութեան Մատենադարան, ձեռ. Թ. 119, էջ 1ա։

2. Մաշտոցեան Մատենադարան, ձեռ. Թ. 8422, էջ 93ա։

3. Բամբ աղօթից սրբոյն Գրիգորի Նարեկայ վամից վամակամի, Վենետիկ, 1763, էջ 4։

այլ քաղեալ ընտրանաւ զառաւել կարեւորան եւ գլխակարգեալ ըստ պատշաճի շարաթիւ աւուրց, եւ ըստ պէս-պէս արխողից հայցուածոց, եւ որպէս թէ լընդարձակ բուրաստանէ՝ փունջս փունջս ծաղկանց հաւաքելոց առաջի ընծայեալ, զի ի պատրաստի ունիցին՝ որք փափաքինն վայելել յանուշահոտութիւն զուարթարար բանիցս»⁴ :

Իդենտիֆիկացիոն իր թափառական կեանքի պատմութիւնը հանգամանօրէն ներկայացնում է նաեւ «Մատեան»ին իրից «Յիշատակարան ոտանաւոր չափով» բանաստեղծութեան մէջ: Այստեղ հեղինակը պատմական ուշադրաւ տեղեկութիւններ է հաղորդում Մխիթարեան Միաբանութեան մասին, մեծապէս զնահատելով այն դերը, որ Միաբանութիւնը կատարում էր Հայոց գրական, կրթական շարժման եւ տպագրութեան մարդում:

«Վայելուէ վանք կայ արքայեան,
չորք անկիւնի եւ պատուական,
եղբարք ամէն ի սէր միաբան,
առաջնորդին հրպատակ կան:
Տէր Ստեփանէ Հայր Կոզեւոր,
նոյնոյ վանիցն մեծաւոր,
հիքոյս պատիւ եցոյց յորով,
զինդիր արտիս կատարելով»⁵ :

Իդենտիֆիկացիոն այստեղ էլ ջերմ տողեր է ձօնում Մխիթարեանների ջանքերով տպագրուած (1763 թ.) «Մատեան ողբերգութեան» անմահ հեղինակի յիշատակին: Տարագիր հայ բանաստեղծը ոտանաւոր պարզ հանգի ու չափի մէջ, պատմողական լեզանակով ներկայացնում է այն ընդհանուր տէրը, որով համակուած է եղել հայ մտաւորականութիւնը «Մատեան ողբերգութեան» նկատմամբ եւ այն մեծ պահանջը, որ եղել է ժողովրդի մէջ «Մատեան»ը կրկին ու կրկին տպագրուած տեանելու համար:

«Բարուն պայծառ եւ ցանկալի,
տէր սուրբ Գրիգոր Նարեկացի,
միշտ առ Ստոռած հոգւով խօսի,
բանք իւր ընտիր՝ հանուրց յարտնի:
Յանկացայ ես կաթոգնելով,
զիւր սուրբ աղօթս արպագրելով,
քանզի կայի յայն կարօտով,
բազմաց ի նոյն փափաքելով»:

4. Ամպ, էջ 4-5:

5. Ամպ, էջ 309: Տես նաեւ Հ. Ա. ՂԱՋԻԿԵԱՆ, Հայկական մոր մտանագիտութիւն եւ իմաստագիտութիւն հայ նկատման, Վեներսիկ, Ս. Ղազար, 1909-1912, էջ 496-498:

Տարադիր հայ մտաւորականը իր արտի խօսքն է ասում Նարեկացու մասին, «Մատենան»ը զնահատում իբրեւ մարդկանց «թմրաց հոգիները» ակթիւցնող, արիութիւն ներարկող մի ստեղծագործութիւն, որի կենական ոյժը սքաւել և՛ հւ ինքը, ի՛ր ողջ իմացական կեանքում:

«Իււծեալ եմ ես մեղօք նուաւտ,
 Թերեւս վիցի հողւոյս նպաստ,
 զթմրեալ հոգիս առնէ սքաւտ,
 որք մտանենն ի յայս դարաստ:
 Փտեալս մեղօք անկեալ անոյժ,
 ինձ վալելէ աւաղ եւ սոյժ,
 զի վատասիրտ եմ, չունիմ ժոյժ,
 վասն այն յաւէտ յաճախէ սոյժ:
 Քանքարաթաղոյցս անահ ծառայ,
 Իգնատիոս արուսլ քահանայ,
 մարգասէր Տէր, ինձ ողորմեա՛,
 աղաչանօք սուրբ Նարեկայ»⁶:

Նոյն 1763 թուականին «Մատենան»ը ամբողջութեամբ, բուժմունքի եւ քացատրութեան հետ միասին սուրագրւում է նաեւ Պոլսում՝ Ալեքսեյի մահտեսի որդի՝ հացագործ Թրամի արդեամբ եւ ջանասիրութեամբ: «Մատենան»ը — գրում է հրատարակիչը, — քաղցր է քան զմեղու խորիւն՝ կրից ճաշակելեաց, ակործելի քան զսեղան յոգնախորտիկ՝ աշաց տեսանելեաց եւ յաճախագին քան զվառնա պատուականս հոգեւորական վաճառականաց»: Յիշատակագիրը զնահատում է «Մատենան»ի քարձր արուեստը եւ ընդգծում նրա յարակցութեան փաստը Աստուածաշնչի հետ. «Զոր սեղեցիկ յօրինեալ մարդարտօրէն շարահիւտեաց երանելի վարդապետս... սուրբ գրոց վկայութեամբ, խորագործ մտօք, ոլորեալ ոճով, բառակապ յօրինուածով եւ հոետորական արեւմտեանութեամբ, իբրեւ մարգարիտ լուսափայլ եւ պատուական վերաբերեալ զսա յանրատակ ծովէ Աստուածաշունչ գրոց... որ զսիրտս մտառու վերծանողացն իւրոց ի տիպ կարողութեան միմոյ փոխարկեալ, յաշաց անտի նոցին մաքուր արտասուս թորացուցանէ»⁷:

Ինչպէս տեսնում ենք Նարեկագիրտութիւնը լիեւաժում է նաեւ յիշատակարանային գրականութեան մէջ. զս գալիս է հնից եւ 18րդ դարում մի նոր որակ է ասանում:

6. Անդ, էջ 309-310: Մատենադարանի Թ. 8793 ձեռագրում, էջ 185ա-188բ, Յարութիւն Տէր Սիմոնեանը՝ Իգնատիոս Զուղայեցու սոյն չափածոյ յիշատակարանը օգտագործում է՝ յարմարեցնելով իր կենսագրութեանը:

7. Գիրք ազօքից... Պոլիս, 1763, էջ 638:

1763 թ. Պոլսում վերահրատարակուող «Մատենան»-ի վերջում Յա-
կոբ Նալեանը ներդնում է նաեւ Նարեկացուն վերագրուող «Բան խրա-
տու վասն ուղիղ հաւատոյ...» երկը՝ քաղելով մի հին ձեռագրից.
«Յաւելիալ ի սմա, — գրում է հրատարակիչը, — գլխիք իմն փոքրիկ
սոյն հեղինակիս, որ կոչի Բան խրատու վասն ուղիղ հաւատոյ եւ
մաքուր վարուց առաքինութեան, ի խնդրոյ Վարդանայ դիւանադպրի
յօրինեալ, որ քաղաքիս մեծի ատոռածաբան պատրիարքն շնորհելովն
եղաւ ի վերջոյ»⁸:

Նալեանը իր միայն է վերցնում նաեւ բնագրի սրբադրութեան
դժուարին գործը. — «Ձեզ նարեկենիս, — գրում է նա, Մանուցումն առ
աստուածասէր եւ ընթերցասէր անձինս խորադրով իր առաջաբա-
նում, — եւ դայս զանձա ծածկեալ եւ զաղբւրս կնքեալ կամելով ի
լոյս ածել եւ իբր յոսկեղէն ասիորոջ տեղեւոյ մանանայ ակործա-
փորձ կոկորդաց ձերոց ի զմայլումն տալ, այսինքն, զտեսարակս լի
արդեամբք՝ արդիւնաւոր հրեշտակական վարդապետին եկեղեցոյ՝
սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ, զոր ի խնդրոյ Վարդանայ դիւանա-
դպրին Սէնէֆարիմայ Արծրունեաց արքայի՝ արքունական հրովար-
տակաց գծադրողին յարմարեալն էր՝ մեք ըստ խնդրոյ ոմանց հո-
գեսէր բարեպաշտաց հրաման տալով ապեցման, զոր եւ արագրեալ
ձեռք մերովք, ի լրումն բաղձանաց նոցա ըստամբայել թոյլ տուաք»⁹:
Մի կողմ թողնելով երկի հեղինակային պատկանելութեան հարցը,
որով կը զբաղուեն արդէ Նարեկացիագէտները, նկատենք միայն, որ
Նալեանը բարոյաղէտ-պատմագէտի հայեացքով է դնահատում այս
երկը եւ արժանի յարգանք մատուցում ո՛չ միայն հեղինակին, այլ
նաեւ մեկնեալին՝ «բարեպաշտ իշխանապետ Վարդան դիւանադը-
պրին»։ «Ուրեմն, — գրում է Նալեանը, — այսու գրքիւս ո՛չ միայն
գովելի է սուրբն Գրիգոր Նարեկացին... այլ եւ գովելի է անձն խն-
դրողին, բարեպաշտ իշխանին, Վարդանայ դիւանադպրին, որ թո-
ղեալ զհոգս արքունեաց գործոց (ոչ ըստ մոլեկանաց՝ յլատուծոյ
զդանձա խնդրեաց ի լրումն անկատարից մեղաց), այլ ի պաշտօնէ է
նորա զհոգեկեցոյց տեսարակս դայս արեւբեաց...»¹⁰:

«Մատենան»-ի այս հրատարակութիւնը ուշադրաւ է նաեւ մի այլ
կողմնակի պատմութեամբ։ Նրա մի օրինակը, որ այժմ պահպանւում
է Մաշտոցի անուան Մատենադարանի հնատիպ գրքերի 580 թուա-
համարի տակ, անձնապէս պատկանել է 18րդ դարի դիւնուորական
նշանաւոր բժիշկ («Ի դնդի դիւնուորաց եւ դատատանատանաց»)՝ Պե-
տրոս Յովհաննէսի Քալանթարեանին (ծն. 1735 թ. Զուղայում)։ Նա

8. Աճ, էջ 639:

9. Աճ, էջ 480:

10. Աճ, էջ 482:

«Մատենան»ի վերջին ազատ թերթի վրայ թողել է «Ազգաբանութիւն կարճառօտ վասն ցեղին իմոյ» սխառածքով Յիշատակարան, որ օգտակար է նաեւ դարի հայ բժշկութեան, հայ-ռուսական յարաբերութիւնների պատմութեան ուսումնասիրութեան համար: «Մատենան»ի իր այս օրինակը, ահա, զինուորական բժիշկ Պետրոս Գալանթարեանը ջերմադին սիրով ու յատուկ պատուէրով նուիրում է իր միակ դրամերը՝ Մարիամին. «Աստանօր պատուիրելով պատուիրեմ քեզ, աիրերի եւ գեղեցիկ դուստրդ իմ Մարիամ, — գրում է հայրը աղջկան, — զի այս հրաշագործ եւ երկնադարգեւ աուրը Նարեկ աղօթից դիրքս յաղդաց յաղդս, ի տանէ մերմէ մի՛ պակասեացի, զի ահա զայս լիցի քեզ յինէն աւանդութիւն, որ զսա ունիցիս պահել պատուով, որ եւ սրարտի միշտ յաւիտեանս յաւիտենից մնալ ի յազգի մերում ի պահպանութիւն տանց եւ ի յաջողութիւն վարելողաց: Ա՛րդ, խնդրեմ ի ձէնը ո՛վ ընթերցողք, զի ի ընթերցումսն ձեր գոցն հրաշագործ աուրը Նարեկս եւ ի օգտիլն ի ամանէ, յիշեալիք եւ զիս միով Հայր մերիւ, որով եւ դուք յիշեալ լիջիք ի Բրիտտոնէ, ամէն: Որ եմ ամենախոնարհ ծառայ նուաստ բժիշկ Պետրոս՝ որդի Յովհաննիսէ Գալանթարեան Ջուղայեցի, ի թիւն Փրկչին 1804, յամսեան Մարտի 20, Մօսկով»¹¹:

Ողջ միջնադարում «Մատենան»ի նկատմամբ ունեցած պաշտամունքը 18րդ դարում այնքան է ուժեղանում, որ հրատարակիչները «Մատենան»ը տպագրելու ժամանակ Նարեկացու դիմապատկերը «կանոնական եւ փառազրական յօրինուածքով» («քաղում ջանասիրութեամբ» փորագրում են եւ անվճար նուիրաբերում ժողովրդին: Ազգանուէր այս գործի նախաձեռնութեան պատիւը սրտականում է Պոլսի հռչակաւոր տպարանատէր Աստուածատուր Կոստանդնուպոլսեցուն: Նրա մահից յետոյ այս գործը շարունակում են իր ժառանգները՝ որդին Յովհաննէս Դպիրը եւ թոռները՝ Յակոբն ու Կարապետը. «Եւ այդ, — գրում է Յովհաննէս Դպիրը, 1755 թուականին Պոլսում տպագրուած, «Մատենան»ի Յիշատակարանում, — մարդիմ յիշել ընդ պատճառի տրպել տուողաց գրքոյս... եւ զհանդուցեալ հայրն իմ զԱստուածատուր յողմաշխատ ծառայն ձեր, որ ի կենդանութեան պատուէր տուեալ իմումս յետնութեան թէ՛ ջանաջիւր միւսանդամ տպել գոտրք գիրքն Նարեկ՝ զգուշանալով յամենայն պարագայս նորին... Յիշեալիք ընդ նմին եւ զիս՝ զանիմաստ որդի նորին լոկ անուամբ կոչեցեալ Յօհաննէս Դպիրս զձերն պաշտօնեայ ի մանկութենէ զտպագրող գրքոյս, որ ծառայեալ եւ ծառայելոց եմ՝ որքան եւ իշեմ: Յիշեցի ընդ մեզ եւ թոռն նորին համբակահասարկ որդի իմ

11. Տե՛ս Մ. Մաշտոցի անուան Մատենադարանի գրադարանի թիւ 580 հաստիպ գրքի ձեռագիր յիշատակարանը:

Կարապետն, աւելածու՝ ընդ եղբոր իւրում Յակօբայ դեռարուսիկի, որ զարխատանս զժողարինս յանձն առեալ երկայն աւուրբք եւ բազմաւ զգուշութեամբ՝ առ փ աէր եւ ի պատիւ սրբոյ վարդապետին՝ զպատկեր նորին, որ յսկզբան փորադրեաց, հանդերձ կանոնական եւ փառադրական յօրինուածովք, զոր վաճառեալ մատուցաբ ի ծառայութիւն աղէիդ ատանց գնոյ (որպէս եւ հայր մեր՝ ծառայա ձեր, թէ եւ այս անհաճոյ ոմանց թուիցի)»¹²։ Այս պատկերով է բացուած 1755 թ. Պոլսոմ տպագրուած «Նարեկ»ը եւ այլ ուրիշները՝ գրանից առաջ եւ յետոյ։

Սակայն «Մատեան ողբերգութեան» երկի 18րդ դարի տպագիր եւ ձեռագիր օրինակներէ մէջ առանձնանում է Պոլսի 1726 թ. հրատարակութիւնը։ Այդ հրատարակութեան նախաձեռնողներն են եղել՝ Բաղէշի հռչակաւոր զպրոցում մատենադիտական քարձր կրթութիւն ստացած հայկաբաններ՝ Պոլսի պատրիարք Յովհաննէս Բաղիշեցին (Կոյոտ) եւ Երուսաղէմի պատրիարք՝ Գրիգոր Շիրվանցին (Շղթա-յակիր)։ Պարտասար Դպիրն, ահա, այս նշանաւոր մատենադէտներէ եւ այլ միաբաններէ ու աշակերտներէ մասնակցութեամբ, իրականացնում է Նարեկացու «Մատեան»ի եւ այլ երկերի վերոյիշեալ տպագրութիւնը։ Այս տպագրութիւնը նախորդի համեմատութեամբ ներկայացուած է մի նոր ձեւի մէջ։ Հրատարակիչներին մտահոգում է «Մատեան»ի քննադէտները ներկայացնել «Աստուածաշնչի» քաղցրատուութեամբ, լուսանցքում նշելով այն նիւթերն ու նրանց էջերը, որոնք որ օգտաւոր ընդունուել են Նարեկացու կողմից։ Սա ինքնին յոյժ զժողարին եւ օգտակար քննադատական աշխատանք է, որ սկսում են նրանք եւ աւարտում 1726 թ. Դեկտեմբերին. «Ուստի որովհետեւ ըստ վկայութեան քաղմաց սրբազանից զորոց հաւատով է ասացեալ՝ կա՛մ եղեւ մեզ նուաստ եւ անպիտան ծառայից Տեառն եւ սրբոց տընօրինականաց տեղեաց նորին եւ Ամլորդւոյ Կարապետին յիւրոյ սըրբոյ յետեալ ապաստւորացս, այսինքն՝ Գրիգորի եպիսկոպոսի եւ սրբոյն Սաղիմայ վերադիտողի՝ Յովհաննէս վարդապետի եւ դիտողի Կոստանդնուպոլսոյ, ապել եւ ի լոյս ածել զգեղեցկայաբար շարս աղօթից եւ արտասուարքն բանից անն Աստուծոյ սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ, երիցս երանեալ սրբազան եւ աստուածաբան վարդապետի եւ ճշնասէր կրօնաւորի»¹³։

1726 թ. «Գիրք աղօթից» երկի Պոլսի այս տպագրութեան մասնակիցները միաժամանակ երկու նպատակ են հետապնդում. առաջինը՝ բաւարարելու նարեկասէր ընթերցողին, քանզի նախորդ տպա-

12. Գիրք աղօթից ասացեալ սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ, Պոլս 1755, էջ 572-574։

13. Գիրք աղօթից սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ..., Պոլս, 1726, էջ Բ (2)։

գրութեան վերջին օրինակները տպառուած էին. «Գորյ թէպէտ սուրբ Մատեանն այս աղօթից տպեալ լի միջի մերում, տակարան վասն յոյժ պատուականութեանն՝ ոչ էր մնացեալ թէ ոք զտանիցէր զնա»¹⁴: Երկրորդ, փնջպէս նկատեցինք, «Մատեանը» բաղդաստեղ «Աստուածաշնչի» հետ. «Հուակ յետոյ, քան զամենեւին, — գրում է Պաղտասար Դպիրը այդ տպագրութեան իր Յիշատակարանում, — եւ զիս սրբազրօղ սրբոյ Մատենիս, զմեղապարտ Պաղտասար չնչին Դպիրս, եւ զանձանձիւր վարժապետն իմ զՖահրապատցի Աղաւնի Աստուածատուր վարդապետն եւ ծնօղս մեր յիշեալիք Ի Տէր, յորմէ եւ դուք անմոռաց լիլիք ողորմութեամբն. ամէն»¹⁵: Այս հրատարակութեան Յառաջաբանի եւ Յիշատակարանի հանդամանալից ուսումնասիրութիւնը համոզում է, որ Պաղտասար Դպիրը այստեղ վէ կիրառում է 1719 թ. Պոլսում «Մաշտոց»ի տպագրութեան սկզբունքները եւ օգտուելով սրբազրչի անսահմանափակ իրաւունքներից, ընդլայնում է իր բնագրադիտական, բանասիրական աշխատանքի չափերը. «Կարողութեամբն Աստուծոյ եւ ողորմութեամբ նորին, — կարդում ենք Յիշատակարանում, — տպեցաւ սուրբ գիրքս աղօթից բարոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ եւ հաշնազգաց վարդապետի, ի բաղում լաւ օրինակաց, բազմաշխատ երկամբք սրբադրութեան, զայլ եւ այլ օրինական ընդ միմեանս համեմատելով, որ եւ ի խնամոցն Աստուծոյ զտաք հին օրինակ մի որ դեր լի վերոյ էր քան զայլսն, յորմէ բազում ինչ սխալանս եւ պակասութիւնս քառից եւ բանից ուղղեցաք շնորհին Աստուծոյ...»¹⁶:

«Մատեան»ի լուսանցքային նշումները իրականացւում է Միաբանութեան աշակերտների ջանքերով՝ տիրացու Յարութիւնի, «որ էր հմուտ աստուածաշունչ տառից» եւ «քաղում երկունս կրեսց ի ժողովելն զվիպտութիւնս...», ընդ նմին եւ զփոքրիկ Աւետիք եղբայր նորին, զհոգեծին որդեակն մեր ի Տէր հանդուցեալ, որ եւ նա ի տղայական հասակին ընթեռնոյր Աստուածաշունչ տառս, եւ մինչ գտանէր դբառս ոմանս համեմատս բառից աղօթական գրեցոյս այսորիկ՝ առէր խնդարով, ահա՜ վիպտութիւն մի այլ տառի. իսկ մեք վասն չահելոյն զբողոքով միտս նորա, ոչ ձգէաք յետս թէ այդ չէ պիտոյ»: Աղբիւրների լուսանցքային նշումները, քնականաբար, կատարում էին Յովհ. Բաղդեցու, Գրիգոր Շիրվանցու հակողութեամբ, իսկ նարեկացիադէպ, հայերէնադէպ Պաղտասար Դպիրը սրբադրում էր՝ բառիս լայն ու խորն իմաստով:

14. ԱՁ, էջ Բ (2):

15. ԱՁ, էջ ՆԼԱ (431):

16. ԱՁ, էջ ՆԻԼ (427):

Նարեկացու «Դիւրք աղօթից»-ի Պոքի 1726 թ. տպագրութեան վերոյիշեալ գործիչները, ահա, անդ յայտնում են նաեւ, որ «Մատեան»ը, «Աստուածաշնչի» հետ բաղդատելու առաջին պատիւը պատկանում է Ոսկան Երեւանցուն: Դա նրա քանասիրական մտայնացումների արդասիւնն է, նրա գրչի առաջին սիրճը. «... զի զքնաբանս ոմանս յոյժ հարկաւորս, որք յիշեցեալք են ի սուրբ Մատենիս, — կարդում ենք Պոքի 1726 թ. տպագրութեան նախաբանում, — յստեալ զորքանս զիցէ հանդէպ իւրաքանչիւր ստղիցն համարովն հանդերձ ի լուսանցսն, որպէս շուսաւորեալ հոգի Ոսկան վարդապետն ակտեալ էր ու չէր կատարեալ յինչ եւ իցէ պատճառէ»¹⁷: Հայագիտութեան մէջ միաբար շօշափուող արն հարցը, թէ Նարեկացին ինչպէս եւ կամ որքանով է օգտւում «Աստուածաշնչից», 250 տարի առաջ ստուգապէս պատասխանում են հայագիտական մտքի-վերոյիշեալ մշակները (ըստ երեւոյթի նարեկացիադէտներին յայտնի չէ եղել այս կարեւոր փաստը): Ուշագրաւ է նաեւ, որ «Նախերգարար առ ջերմեռանդ ընթերցող» խորագիրը կրող առաջաբանը աւարտւում է Պաղտատար Դպրի «Աղերս առ սուրբ Հոգիս Աստուած» խորագրով քանաստեղծութեամբ: Ազգային քնարերգակը աղերսում է երկնային Վսեմաւորի օգնութիւնը՝ «Հառաչանքների մատեան»-ի տպագրութիւնը յաջորդ աւարտին հասցնելու համար:

Առ անփոփոխ աստուածութիւն,
Հոգւոյդ սըրբոյ հըզօրի,
Աղերս անկեալ աղաղակեմք
Եւ անկանիմք առաջի:

Յօդեա՛ ի քոյ շնորհաց ցօղոյդ,
Ի մեր հոգիս մեղսալի,
Տալով մեզ յոյս ներքնկըդքան,
Այսմ Երջանիկ մատենի:

Ձի կարացոյց առ հասանիլ
Յաւարտ սորին բերկրալի,
Թօղուտ հանուրց մերազնէից,
Մանկանց սըրբոյ Սիօնի:

17. Անդ, էջ 9 (3): Որքան յայտնի է Ոսկան Երեւանցու տպագրած «Մատեան»ի առանձին օրինակներ պահպանւում են միայն Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան գրադարանում: Այստեղ է պահպանւում նաեւ «Մատեան»ի 1726 թ. տպագրութեան համար հիմք դրածած ձեռագիրը՝ թիւ 896: Ձեռագրում Պաղտատար Դպրի բանաստեղծութեան տեղը ազատ է:

Որ է Մատեան Հառաչանաց
Նարեկացւոյն Գրիգորի,
Աստուածաբան վարդապետի,
Եւ ճշմասէր Հըսկովի»¹⁸:

Այսպէս ուրեմն 18րդ դարում, երբ աւելի քան սոսաւ անգամ տը-
պազրւում է Նարեկացու «Մատեան»ը, Պոլիսի 1726 թ. տպագրու-
թիւնը՝ Պաղտատար Դպրի սրբագրութեամբ, առանձնանում է իբրեւ
«Աստուածաշնչի» հետ թարգմատութեան անթարկուած առաջին ամ-
բողջական օրինակ: Նարեկացու «Մատեան»ի այս հրատարակութիւնը
աչքի առաջ են ունեցել եւ օգտուել 1755, 1763, 1790 եւ այլ թուա-
կանների տպագրութեան հեղինակները: Այսպէս, օրինակ, 1755 թ.
Պոլսի տպագրութեան «ծանուցում վկայութեանց» խորագրի տակ
նշանաւոր հրատարակիչ Աստուածատուր Կոստանդնուպոլսեցու որդի՝
Յովհաննէս Դպիրը դրում է, որ զանազան պատճառներով՝ կրճա-
տումներով է ներկայացւում նախորդ հրատարակութեան լուսանցքա-
յին վկայութիւնները: «Նախ զի ոմանց ասացուածոց բանից՝ որք էին
անմիջապէս ի նոյնոյ լոնաբանէն, թարց անկանելոյ է մէջն այլ բնա-
բան, համարովթիւն միայն եղաւ, ո՛չ կրկնելոյ զնոյն...: Եւ ոմանց,
ուր միջոցն հեռագոյն էր, կամ անդրանցեալ ի միւս տուփն եղաւ...:
Ոմանց տեղեաց վկայութիւնքն երեւին ո՛չ գուր համաձայն պատաս-
խանօղքն նկարագրին...: Զի ուր միում բանի երկու եւ երեք վկա-
յութիւնք պոյն»՝ մինն եղեալ ի յերկուցն դանց արարաւ...: Զբազ-
մաց ևս ոչ արարաք՝ փոյթ»՝ սակս ջըսաւելոյ տեղւոյն ի լուսանցսն...»¹⁹:

18. Անդ, էջ Գ (3): Պաղտատար Դպրի Նարեկացիադիտութեան հետ կապուած մի
ուշագրաւ փաստի հետ ծանօթացանք նաեւ վերջերս՝ զբաղնադէտ Մերի Սաղ-
եանի «Պատկանանքներ» օգտաշատ գրքի միջոցով: Յովհաննէս քահանայ Միլը-
եանը «Արեւելքում» (1893 թ. 3 Մայիսի) տպագրած «Աղագրանութիւն Պատ-
կանեան տոճմի» իր յօդուածում դրում է. «Այս Պաղտատար պատուելին Իլիմի
Խքաս անուանեալ խաբէական գործին հետեւելու համար՝ երկար ժամանակ
Թիբրանի մէջ տանջւում է. Պոլսի պատրիարք Յակոբ Նաբեանի միջամտութեամբ
նա ազատում է թիբրանից. ի նշանաւորումն այդ ազատութեան՝ նա գրում է
Աստուածածնին նուիրուած մի բանաստեղծութիւն՝ «Քաղելով ի բանից Նարե-
կացւոյն»: Մ. Միկեանը ներկայացնում է այդ բանաստեղծութեան հետեւեալ
տողերը.

«Ի հոգային նիւթոյս ոսկի մաքրական,
Ի ծովային բերմանց ակն արփիական,
Ի յեղձական սեռէս՝ քորիչ մարմնական,
Իսկուհի Մարիամ, տո՛ւր մեզ բան եւ ջան»:

Սա Պաղտատար Դպրի Նարեկացուն նուիրուած երկրորդ բանաստեղծու-
թիւնն է: Բանաստեղծի երգերի ցանկում յիշոււմ է այս երգի ակզրնատողը,
բայց այն սմբողջութեամբ մեզ յայտնի է:

19. Դիմք աղօթից... Պոլիս 1755 թ., էջ 575:

«Մատեան»ի վերոյիշեալ հրատարակութիւնները արդէ բանասէրներին հնարաւորութիւն են ընձեռնում. Նարեկացու կողմից, «Աստուածաշնչից» օգտուած իւրաքանչիւր նիւթի մասին որոշակի դադար կադմելու եւ կամ թէ՛ իրենց վերաբերմունքը, կարծիքը ունենալու այդ առթիւ:

* * *

18րդ դարում Նարեկացու երկերի ձեռագիրը եւ տպագիրը օրինակներին հասարակացման այս ընթացքի մէջ զարգանում է նաեւ Նարեկացիագիտութիւնը: Ժողովրդի մէջ դարերով մտած, ժողովրդից սիրուած ու պաշտուած «Մատեան ողբերգութեան» երկը ստանում է գիտական նոր ճանաչում: Նարեկացիագիտական մի իւրատեսակ շարժում է սկիզբ առնում եւ այդ շարժման կենտրոններն են դառնում՝ Վենետիկը, Պոլիսը, Էյմիածինը եւ այլուր:

Դարի կրթական, լուսաւորական շարժման նշանաւոր դործիչներ՝ Մխիթար Սեբաստացին, Գրիգոր Շիրվանցին, Յովհաննէս Բաղիշեցին, Կոմիտաս Գեօմուրճեանը, Յակոբ Նալեանը, Պաղտատար Դպիրը, Պետրոս Նախիջեանցին, Իգնատիոս Ջուղայեցին, Յովհաննէս Կարնեցին, Յարութիւն Կարնեցին եւ այլք, իւրաքանչիւրը իւրովի ներկայացնում են Նարեկացու «Մատեան»ը, նրա անձն ու վաստակը: Նրանք հաւատաւորի եռանդով շարունակում ու զարգացնում են Նարեկացու գրական ժառանգութեամբ խանդավառուած միջնադարի նշանաւոր գործիչներ՝ Վարդան Հայկազնի, Ներսէս Շնորհարու, Ներսէս Լամբրոնացու, Գէորգ Սկեւոցու, Յովհաննէս Բանատիբի, Գրիգոր Ուլաթեցու, Առաքել Միւնեցու եւ այլոց ակաած գործը՝ Հայոց նոր եւ ընդհանուր վերանորոգուող գրական կեանքի բուռն պահանջներին համապատասխան:

18րդ դարի Նարեկացիական շարժման ընդհանուր պատմութիւնը ամբողջանում է հետեւեալ հարցերի շրջագծում.

1.— Նարեկացի ձեռագրերի աշխարհում եւ տպագրութեան պատմութեան մէջ (որին մասամբ անդրադարձանք):

2.— Նարեկացու մուտքը դարի ճարտասանական, քերականական դասագրքերում, պատմագիտական աշխատութիւններում եւ «Հայկազեան լառաբանում» (Մխիթար Սեբաստացու, Ստեփանոս Ադոնցի, Միքայէլ Չամչեանի, Գարրիէլ Աւետիքեանի եւ այլոց աշխատասիրութեամբ):

3.— «Մատեան ողբերգութեան» արուեստի եւ փիլիսոփայութեան ցորեքերը դարի ողբի եւ տխրաման լառատեղծութեան մէջ:

4.— Նարեկացուն նուիրուած նորատիպ երգեր ու գրոյցներ :

5.— Երկրորդ [Մատեան ողբերգութեան] երկը Պետրոս Նախիջե-
ւանցու հեղինակութեամբ :

6.— Պաղտասար Դպրի քնարերգութեան Նարեկացիական լարը :

7.— Յակոբ Նալեան Նարեկացիագէտը :

Սոյն հաղորդման մէջ մենք անդրադառնում ենք միայն Պաղտա-
սար Դպրի քնարերգութեան վրայ՝ Գրիգոր Նարեկացու «Մատեան
ողբերգութեան» երկի թողած ազդեցութեան հարցին :

* * *

Հռչակաւոր մատենագէտ, քերականագէտ, աստուածաբան, փի-
լիսոփայ, մանկավարժ Պաղտասար Դպրի քնարական ստեղծագործու-
թիւնը հանդամանօրէն ուսումնասիրուել ու քննահատուել է : Այստեղ,
մեր ուշադրութիւնն են սքրասելու նրա, յատկապէս ալն երգերը, ու-
րոնք գուրս են մնացել հեղինակի «Տաղիկներ սիրոյ եւ կարօտանաց»
դրքի գլխական հրատարակութիւնից²⁰, եւ որոնք, իրեն 1897 զարի
վերանորոգուող կրօնաազգային բանաստեղծութեան բնորոշ օրինակ-
ները, իրենց վրայ կրում են «Մատեան ողբերգութեան» ազդեցու-
թիւնը :

Մարդու կատարելութեան, ներշնչականութեան խնդիրը, որ ինչ-
պէս յայտնի է, հայոց փիլիսոփայութեան մէջ գլխականօրէն հիմ-
նաւորում ու զարգացնում է Դաւիթ Անյաղթը՝ «Դիրք տաճմանաց»ում,
եւ իր «Մատեան ողբերգութեան» երկի գաղափարախօսութեան ա-
ռանցքն է դարձնում Գրիգոր Նարեկացին, Պաղտասար Դպրը վեր-
արծարծում է իւրովի. «Եւ արդ, որովհետեւ ի հոգւոյ իմանալոյ եւ
ի մարմնոյ պզաււոյ է բաղկացեալ մարդը, յետ քանի մի հոգեւորացն
երգելիաց՝ եղաք սակաւ ինչ եւ ի՛ մարմնականացն զուարճացուցչաց,
որը լի պատեհ՝ պահու՛մ՝ ո՛չ են խոտելիք»²¹, — գըրում է Պաղտասար
Դպրը, ներկայացնելով քննութեան եւ ուրախութեան մի շարք երգեր :
«Ծանի՛ր աստ, ո՛վ ընթերցող, — գըրում է բանաստեղծը իր նոյն Տա-
ղարանի վերափոխուած մի ալ հրատարակութեան Յիշատակաբա-
նում, — զի քանի մի ինչ յետին եղեալ երգեցածունքս մինչ ցատտ, թէ—

20. ՊԱՂՏԱՍԱՐ ԴՊՐԻ, Տաղիկներ սիրոյ եւ կարօտանաց, աշխատախրութեամբ
Շուշանիկ Նազարեանի եւ Ասատուր Մնացականեանի, Երեւան, 1958 :

21. ՊԱՂՏԱՍԱՐ ԴՊՐԻ, Տաղարան փոքրիկ, Պոլիս, 1768, էջ 407 : Մեր ձեռքի տակ
է Մատենադարանի հատուկ գրքի ԱՅԵԾ Թուահամարի տակ գտնուող Պ. Դպրի
տաղարանների միացեալ ժողովածուն, որը մասամբ պակասաւոր է :

պէտ ըստ արտաքին կերպարանին ցուցանին երկեցմունք մարմնաւոր ուրարտութեան, սակայն ըստ ներքին դորութեան համայնքն առ հոգեւորն վերաբերին»²² :

Յիրաւի, Պաղտատար Դպրի ղեկավարութեան երգերում, «Ներքին դորութեամբ» իշխում է հոգեւ, մտքի, բանականութեան ձայնը: Նոյն իսկ նրա քննադէպի սիրոյ երգերում առկայ է արդէ չիժը: Ժողովըրդաւորական ազատ սիրոյ երգերին ներհակ, Պաղտատար Դպրի սիրոյ քնարը գոհալ է, նորք ու չափաւոր, քաց, կըրտոտ, մարմնական սիրոյ նկարագրութիւններէ զերծ, ջերմ զգացմունքալից, բայց եւ հոգեղէն, հոգեւոր, լրջախոհ: Ըստ բանաստեղծի իմացական եւ լրջագական յատկութիւններին՝ ներդաշնակութիւնը պէտք է իշխի մարդկային ամէն տեսակ փոխյարաբերութիւններին մէջ, հոգեւ, մտքի բանականութեան ձայնի թելադրանքով: Տեսական, իմացաբանական այս ըմբռնումն է իշխում Պաղտատար Դպրի աշխարհային եւ կրօնական բոլոր լաւագոյն երգերում: Նրա սիրոյ տաղերը զեղադիտօրէն հաստատում են աշխարհի ներդաշնակութեան կարեւոր դերը մարդու՝ նաեւ ընտանեկան անհատական երջանկութեան հարցում: Գեղադիտական նոյն սկզբունքն է իշխում Պաղտատար Դպրի նաեւ այն բանաստեղծութիւններում, որոնք քաջաբայտում են հասարակական, տնտեսական յարաբերութիւնների խոցելի կողմերը՝ առտը, կեղծիքը, ընչաքաղցրութիւնը, կամայախառնութիւնը եւ այլն: Իր բանաստեղծական ամբողջական մկարագրով՝ Պաղտատար Դպիրը մերկայանում է հայոց վերամոտոցաւոր կամ անցում շրջանի դասական բանաստեղծութեան մի նոր դպրոցի հիմնադիրը 18րդ դարում, մարդու կատարելութեան, իմաստասիրութեան վերաբերեալ Դաւիթ Անյաղթի եւ Գրիգոր Նարեկացու բարոյագիտական, իմացաբանական, հայեցողական իւրովի կրողը, գարգացողը՝ նոր ժամանակների բանաստեղծութեան մէջ: Երգչի՝ «Ի քեզ զիմեալ աղարակեմ», «Ի մէջ երկրքին ներհակեալ անկեալ», «Առ հայրն երկնաւոր՝ զղջական ձայնիւ», «Պատահումն քնութեան», «Լալով երգեմ երգ հառաչման», «Նկի երկիրն այս ախտալի», «Ի կենաց նախկին վայելմանց», «Առ անփոփոխ աստուածութիւն», «Որք քնախօս բանիւ զէակքս եղիմադրեցին», «Սիրով անցաւորիս երկրաբարեցայ», «Ի սկզբանէ հոգեւոր ոսոխն աղտեղի», «Ի ցանկալի անցաւորիս մի՛ խաբիր», «Իժըս եղեռնային», «Ի մէջ մեղաց կամաւ անկեալ», «Ի միտ քերեալ զիմ արարմունս», «Գերի, եղկելի, եղկելի», «Ի հողային նիւթոյ տակի մաքրական», եւ այլ երգեր՝ իրենց վրայ կրում են Նարեկացու քաղաքափրկութեան հայեցողքներին կնիքը:

«Բայց եկեացուք եւ երկրորդ աստիճանն եւ հաւատեցուք, որ

ասէ, թէ իմաստասիրութիւնն է գլխավորութիւնն աստուածայնոց եւ մարդկայնոց իրողութեանց», սերում է Դաւիթ Անյաղթը եւ քացայալտում լիւրիստփայտութեան վերաբերմունքը աբդ իրողութիւններէ նկատմամբ. «Բանտի, — շարունակում է նա, — միայն իմաստասիրութիւնն է, որ յաղաքս աստուածայնոց եւ մարդկայնոց իրողութեանց եղանի: Եւ ո՛չ յաստուածայինսն արհամարհէ՝ լինելովն սակս մարդկայնոցն, այլ աստուածայնոցն հետեւի եւ աշակերտի, իսկ զմարդկայինսն յարդարէ եւ ի կատարումն ածէ»²³: Ուրեմն, ըստ Դաւիթ Անյաղթի, իմաստասիրութիւնն աստուածային եւ մարդկային իրողութիւններէ գլխավորութիւնն է, որը սովորում է աստուածայնից, հետեւում, աշակերտում է աստուածային, իսկ մարդկային իրողութիւնները, գործերը կառավարում, կարգաւորում է: Աստուածային եւ մարդկային իրողութիւններէ վերաբերեալ անյաղթեան այս հայեացքն է իշխում Նարեկացու «Մատեան որբերգութեան» պոէմում՝ ծայրից ծայր... Նարեկացու տեղծագործական միտքը, աշխարհըմբռնումները սընունդ են տալիս իմացաբանական այս ակունքներից եւ կուռ դըրսեւորում ասանում քրիստոնէական հաւատքի դրոշմով: Յիրաւի, Նարեկացին է միջնադարի այն հանճարեղ քնարերգական, որ իր հոյակերտ երկի անմիջական առարկան, նիւթը, բովանդակութիւնը դարձնում է աստուածային եւ մարդկային իրողութիւնները՝ երկուստեք հաւասարադուր ու հակադրութիւնների անհակտի միութեան մէջ՝ մարդու կատարելութեան նշանաբանով: Համեմատել բանաստեղծը հետեւողականօրէն կենսագործում է աստուածային իրողութիւններով առաջնորդելով, նրանց աշակերտելով եւ դրանց միջոցով մարդկային իրողութիւնները կարգաւորելով, շտկելով, անյաղթեան փիլիսոփայութեան խորին խորհուրդը... Դա՛ «Մատեան»ի գաղափարախօսութեան եւ արուեստի հարցերի հարցն է, Նարեկացու տեղծագործական մեթոտի կիզակէտը, նրա գրական միտումը: «Խ խորոց սրտի» Աստու հետ ունեցած իր անմիջնորդ խօսքի, գրոյցի միջոցով, Նարեկացին բացում է երկնքի եւ երկրի քույր փառ դռներն ու վարադուրները, ներթափանցում նրանց քույր ծագերը, խորշերը, զննում նրանց երեւոյթներն՝ առանձին-առանձին, քացայալտում նրանց տարբերիչ գծերը, նրանց միջեւ եղած հակասութիւնները. եւ այս բոլորի կենտրոնում ներկայացնում մարդու հաւաքական կերպարը քանական շնչաւոր սէրին՝ նրա հոգու ողջ զգացողութեամբ ու պատկերով: Դէմ դիմաց, աստուածային եւ մարդկային իրողութիւնների լայն դաշտի վրայ, Նարեկացին տեսանքի է դարձնում նրանց միջեւ բացուած

23. ԴԱՒԻԹ ԱՆՅԱԼԹ, ԵՐԿԱՍԻՐԱՐՈՒՄԻՄ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԼԱՄԸ, ՀԱՄԱՀԱՆԱՐ ԶՆՆԱԿԱՆ ԲՆԱԳՐԵՐԸ ԵՎ ԱՐԱՋԱՐԱՆԸ Ս.Ս. ԱՐԵՆՀԱՏԵԱՆԻ, ՓՐԵԿԱՆ, 1980, 42-59, (բոլոր ընդգծումները մերն են - Շ. Ն.):

ահուերի վիճը, անդունդը եւ հետապնդում այն վերացնելու, երկմփի եւ երկրի միջեւ ներդաշնակութիւն, միութիւն ստեղծելու նպատակը... Հենց այստեղ, այս հարցում միանում, խաչաձեւում են սուրբ հայրերի եւ հին ու նոր գլխավոր ճամբարի փրկիչութիւններն ու «Մատեան ողբերգութեան» երկի քարոյացիտական ակդրունքները: Աստուածային եւ մարդկային իրողութիւնների վերաբերեալ բարոյական աստուածաբանութեան, գիտական փիլիսոփայութեան եւ Նաբեկացու միասնացած այս հայեացքին, ահա, ներքափանցում է նոր ժամանակները եւ խորն ազդեցութիւն քողմում հայոց վերանորոգումը, կամ անցման շրջանակի գրական ստեղծագործական մոտի եւ յատկապէս ռդրի ու սքափման բանաստեղծութեան վրայ...:

Դարի նշանաւոր բանաստեղծ-գործիչներ՝ Մխիթար Սեբաստացու, Պարտապար Դպրի, Յակոբ Նալեանի, Պետրոս Նախիջևանցու, Պետրոս Դափանցու եւ այլոց երգերում ներկայացւում են աստուածային եւ մարդկային իրողութիւնները՝ տարբեր ոլորտներում, զարդացման տարբեր ընթացքի, արտայայտչական տարբեր ձեւերի ու եղանակների մէջ: Պարտապար Դպրի վերոյիշեալ բանաստեղծութիւնների եւ հարիւրից անցնող ճնարական երգերի ընդհանուր նիւթը, բովանդակութիւնը վերաբարձրում, շօշափում են այս իրողութիւնները: Երգչի փորձաքրատական, կենսափիլիսոփայական, կրօնական, կրօնա-արգելյան բանաստեղծութիւններում՝ նոյն երկինքն ու երկիրը, նոյն արբերն ու մարգարէները, Մարիամը, Քրիստոսը եւ նոյն ինքը՝ ամենակարող Աստուած... եւ իբրեւ հակադրութիւն այդ բոլորին՝ ժամանակակից երկրային հակադրութիւններով լի կեանքը եւ նրա կենտրոնում՝ մարդը՝ 18րդ դարի բանական գոյը, իր ռդրերգութեամբ, իր հոգու անհուն տառապանքով:

«Ուրաւհարեալ քարամբը խորճիս
Կողկոճիմ գերիս, կողկոճիմ,
Եւ յիշելով ըզհարսն իմ, մորմոքիմ,
Ո՛հ մորմոքիմ...»²⁴

խորտոյանում է երգիչը «Առ ստորոգութիւն խղճիս» բանաստեղծութեան մէջ:

«Ո՛չ քեզ նրման ամենազուրկ եւ ողորմած, գտանի, Տէր իմ,
Ո՛չ ինձ նրման յոյժ մեղաւոր եւ գլխորած գտանի, Տէր իմ,
Թէպէտ ամենեքեան են կարօտք ողորմութեան քում, Տէր իմ,
Բայց ինձ նրման ողորմելի ո՛չ ոք ստեղծուած գտանի, Տէր իմ»²⁵:

24. ՊԱՆՏԱՍՏԱՐ ԴՊԻՐ, Տաղարամ, Պոլիս, 1788, էջ 50-51:

25. ՊԱՆՏԱՍՏԱՐ ԴՊԻՐ, Տաղարամիկ փոքր եւ կարօտանաց, էջ 62:

Երգիչը իր անձի, իր հսի ամէջ տեսնում է մարդկային բոլոր թուլութիւններն ու արատները, իր ամէջ է տեսնում չարիքի բուն պատճառը. ըստ նրա՝ բանական արարածների ամէջ չկայ ոչ ոք այնքան մեղաւոր, այնքան սլորած, այնքան մոլորուած, որքան որ ինքը: Պաղտասար Դպրի քնարի ընդհանրացուած այս լարը սնունդ է տաւորում Նարեկացու «Մատեան»ից.

«Ո՛չ ոք մեղաւոր չիբեւ զիս,
 Ո՛չ ոք անօրէն,
 Ո՛չ ոք ամբարիշտ, ո՛չ ոք անիրաւ,
 Ո՛չ ոք չարագործ, ո՛չ ոք սլրխարեալ,
 Ո՛չ ոք ախալեալ, ո՛չ ոք մոլեգնեալ,
 Ո՛չ ոք խարդախեալ, ո՛չ ոք չաղախեալ,
 Ո՛չ ոք ամաչեցեալ, ո՛չ ոք զատապարտեալ.
 Ես միայն եմ եւ այլ ո՛չ ոք,
 Ես եմ համայնն եւ յիս ամենեցուն»²⁶:

Նարեկացին ընդհանրացնող հզօր խօսքով՝ երեւոյթականացնում է բոլոր մարդկանց իմացական և սրբացական յատկութիւնները, պատմում, ողբում է ամէնքի վիշտն ու ցաւը. «Ես եմ համայնը եւ ամէնքինն է պարփակում իմ մէջ»՝ զաղափարն է նա մարմնաւորում՝ անկըկնելի արուեստով.

«Եւ քանզի առ ամենայն հասակ անկեալ յերկրի ազդ բանականաց՝
 այս պատուէր նկարագրական նորոգ մատենի ողբոց նուագի,
 որ զամենեցունց ունի զկրից պատահմանց նշաւակեալ յիւրում
 պատկերի...»²⁷:

* * *

«Վասն զի, որպէս ասէ Պղատոն, — գրում է Դ. Անյաղթը, — թէ իմաստասէր կոչեմ ես ո՛չ զայն, որ շատն գիտէ, եւ ո՛չ որ քաղում ինչ ի միտ առնուլ կարող է, այլ որ անբիծ, ամաքատ կենցաղավարութիւն քաղանք մընի յիմքեան. քանզի կատարեալ իմաստասէր է ո՛չ որ բաղում ինչ գիտէ, այլ որ գալիսա կարող գոյ հնազանդեցուցանել»²⁸: «Եւ պարտ է գիտել, — գրում է զարձեալ Դ. Անյաղթը, — թէ վասն այսորիկ է իմաստասիրութիւն՝ վասն զարդարելոյ եւ պաշտ-

26. Գրիգորի Նարեկայ վանից վանականի, Ոգրերգութիւն, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1844, էջ 411 (ՀԲ):

27. Անդ, էջ 21 (Գ.Ա.):

28. ԴԱԻԻԻԹ ԱՆՅԱԼԹ, Երկաս. փիլիսոփայական, էջ 99:

մեկոյ զմարդկային հոգիս, եւ փափոխեալոյ զմա ի միւքային եւ ի մանալսդուտ կենցաղոյս յաստուածայինմ եւ յամնիւքմ»²⁹ :

Նարեկացիին է 10րդ դարի այն հանճարեղ քնարերգակը, որ զիրտական փիլիսոփայութեան հին ու նոր դարերի պատմութեան, բարոյական աստուածաբանութեան, քրիստոնէական ուսմունքի համախոհ էջերից բանաստեղծութիւն է փոխադրում մարդու անհատականութեան բարեփոխութեան վերաբերեալ այդ ճշմարիտ գաղափարը եւս : Նարեկացու «Սատեան ողբերգութեան» պոէմի կենտրոնում, ահա, կանգնած է «անաղարտ» կենցաղավարութիւնից զուրկ, ընչաքաղցովեան ախտին ենթարկուած «նիւթական եւ մարախլապատ» կեանքին (Դ. Սնյարդթ) անձնատուր, «գետնաբեկ», «անասնակերպ», «հոգեկորոյս և մարմնակարկան» (Նարեկացի) մարդը, եւ բանաստեղծը նրա ողբն է ողբում... Աստուածային եւ մարդկային իրողութիւնների անեղբ դաշտի վրայ, «քննադատանքի», «յառնելիմունքեան», «եղբայրականքի», «Հերակլիտէսի եւ Դեմոկրիտէսի» «լացով եւ ծիծաղով» (Յակոբ Նալեան), իրական, առարկայական աշխարհի խորն ճանաչողութեամբ, երկնային եւ երկրային երեւոյթների հակադրութիւնը փմաստաւորող աներեւակաբելի բանարուեստով Նարեկացիին մարմնաւորում է ո՛չ միայն «կատարեալ փիլիսոփայի», այլ առհասարակ մարդու՝ գիտութեան, «իմաստութեան ընդունակ», «կամաւորապէս ընչաքաղցովեան ախտին ենթարկուած», բանական գոյի հաւաքական կերպարը :

«Ահա, ես ինքն ինձէն կամաւորապէս անձնամատն եւ մարմնակործան, հոգեկորոյս եւ միշտ մտախաբ, կամակոր իսկ եւ արտաբեկ, ուշամտաց եւ հանճարաղբաւ, զղայաղիլի եւ իմաստապատու, յարատատես եւ եղեռնալուր...»

Զի եթէ ես ինձէն անձին իմում գոնեայ դատախաղ համբարձայ
այսքանեօք բանիւք,
եւ ունիմ տալաւին զսուր լաւութեանս անխոնարհելի,
ո՛վ ոք ի յերկրածնաց ատտի գլխ ողորեացէ...»³⁰ :

Եթէ ես կամովին չեմ խոնարհում իմ բարկութեան սուրը, եթէ ես ինքս եմ կանգնած իմ դէմ, ինքս եմ իմ ներքին թշնամին, ապա ո՞վ, այլեւս երկրայիններից կարող է փրկել, ամոքել վնձ, փակել իմ առջեւ բացուած կործանման վիհը, ողբալ ինձ, — բողբոլում է Նարեկացին : Սա յիրաւի վերածննդի գրականութեան գաղափարա-

29. Ամպ, էջ 104 (ՀԲ) :

30. Գրիգորի Նարեկայ վանից վանականի Ողբերգութիւն, Վնեստիկ, Ս. Ղազար, 1844, էջ 106-117 (այսուհետեւ կը նշուի միայն՝ Ողբերգութիւն) :

խօսութեան բնորոշ տրիշ է: Նարեկացիին մարդու ճակատագրի համար սրատասխանատու է զարձնում իրեն՝ մարդուն: Նա պէտք է տնօրինէ իր վիճակը, իշխէ փնջերին: Մնայ իր «պատշաճ չափ ու սահմանում», նա ազատ է աստուածային կամայականութիւններից (որին ենթակայ էր Հեթանոսական ժամանակների մարդը): Մարդ մեծատառի գոյութեան ցանաչումը, մրան տուած իմֆնիշիւման, իմֆնահաստատման իրաւասութիւնը Նարեկացու փիլիսոփայութեան, նրա գեղագիտական աշխարհաւորումնան տեմնաստացադէմ գիծն է: Մարդ բանականի ճակատագրի նկատմամբ նորն մտահոգութիւնն ունի Պաղտատար Դալիրը: Վերեւում յիշատակուած նրա քնարական երգերի հերոսը, ահա, յար եւ նման է «անբիծ ու անաղարտ կենցաղավարութիւնից զուրկ» այն մարդուն, որն անկարող է սանձելու «զախտն փւր» եւ մի կողմ լիողած «մտածելու, գիտութիւն ընդունելու աստուածային շնորհը» (Դ. Անյաղթ) դառնում է իր անձի ներքին թըշնամին՝ «անձնամատն», «սրտաբեկ», «ուշամոռաց», «հանճարադրաւ», «զգայազիրկ» (Նարեկացի), եւ զուրս դալով մարդ-բանականի իր սահմանից հաւասարւում է անբան անասուններին (Դ. Անյաղթ, Գ. Նարեկացի): 18րդ դարի քնարերգակը վերանորոգում, վերարծարծում է Նարեկացու «Մատենան ողբերգութեան», «ինքնադատանքի», «քննադատանքի», այս նուագը ես: Նա «լալով երգում» է իր «երգն ողբական» եւ կերպարանաւորում է իր դարի «մարմնական ցանկութիւններով մթաղնած» (Անյաղթ), իր ժամանակի, «հոգեկորոյս, եւ «մարմնակործան» (Նարեկացի), իր դարի «բանասնոց հանդուրեցեալ», «հոգոյ քանական եւ իմ մարմնոյ զղալի» (Պաղտատար Դալիր) մարդուն, եւ նրա ողբն է ողբում:

«Ի վերինս եղէ մոլորեալ,
 ի կենաց ուղւոյն խոտորեալ,
 Դարձո՛ւ զիս ըզմոլորեցեալս.
 Լալով աղերսեմ, աղերսեմ՛,
 Աղերսեմ՛, աղերսեմ՛, ո՛հ,
 Առ բարի հովիւն աղերսեմ»³¹:

«Լալով երգեմ, երգ հառաջման փմ նրմանեացն ի վերայ,
 Որք անասնոց հանդուրեցեալ անմլտանան յարուկայ,
 Արտելանել ո՛չ ախորժեն ի սրմարդի գընացից,
 Գերի զինքեանս կապեալ ունին թիւրաշաւիղ ընթացից...
 Իբրեւ ըզմարդ գոն, երեւին, շըրջադային, բարբառին,
 Բայց ի բարոսց քառոտանեաց ո՛չ բընաւ դանաղանին»³²:

31. ՊԱՂՏԱՍԱՐ ԴՊԻՐ, Տագարամիկ սիրոյ ձև կաթոսմաց, էջ 60:

32. ՊԱՂՏԱՍԱՐ ԴՊԻՐ, Տագարամ փռքիկ, էջ 37-38:

«Ես ինձն ինձն կամաւորապէս անձնամատն եւ մարմնակործան»,
– ողբում է Նարեկացին, «Ազադակեմ զմեզանս իմ դիտելով ինձ-
նե՛ր...», «ինձն ինձ խորխորատ բացի», – ողբում է Պաղտատար
Դպիրը:

«Գերի, եղբի, ողբալի, ո՛հ,
Յիբաւի լալի եմ, բալի:
Ծանրագոյն վըշտօք ցաւալի, ո՛հ,
Ե՛մ վիբաւորեալ, ե՛մ վիբաւորեալ,
Ո՛հ, վիբաւորեցեալ գերիս:
Ինձէն ինձ խորխորատ բացի,
Ի դուռն մահու գընացի,
Յանդօր եւ անճար մընացի:
Երգելով ինձ անդ ողբական, ո՛հ,
Ողբացէ՛ք զանձն իմ պարտական,
Հէ՛նք չարին զինեւ պատեցան, ո՛հ,
Ե՛մ վիբաւորեալ, ե՛մ վիբաւորեալ, ո՛հ...
Ի կենաց ուղւոյն թիւրեցայ, ո՛հ,
Իմ կամաց ի մահ վարեցայ,
Մաստկապէս կոսիահարեցայ, ո՛հ,
Ե՛մ վիբաւորեալ, ե՛մ վիբաւորեալ, ո՛հ...»³³:

Ժամանակակից գերաւոր ժողովրդաշունչ, կանոնական բանաստեղ-
ծութեան՝ հանդի, չափի, հիւսուածքի պարզ, դիւրին ձեւերի մէջ,
ախորժալուր երաժշտականութեամբ, տարաստիճան՝ պարզ, միջին
պարզութեան, երբեմն էլ վարժին գրաբարով, ողբի, աղերսանքի, ա-
պաշխարանքի, գրջման, հառաչանքների ուղեկցութեամբ՝ Պաղտա-
տար Դպիրը կերպարանաւորում է իր ժամանակների մարդու բարդ,
փոթորկալոյզ հոգէպաշխարհը, որ երգիչը բացորոշում նրա իմացա-
կան եւ զգայական, ճանաչողական եւ կենդանական յատկութիւնների
աններդաշնակութիւնները, մատնացոյց անում զբայականի, կենդա-
նականի գերիշխանութեան դառն իրողութիւնը, գրա ցաւալի հետե-
ւանքները, դրանց ծնող պատճառները, ևւ ինչպէս Նարեկացին, յոր-
դորում, աղերսում է մարդ լանականին՝ սթափուելու ինքնամոռաց-
ման «ախտաւոր» քնից, ձերբազատուելու մարտիւղապատ, նիւթական
կենցաղավարութիւնից, վերափոխուելու, վերակերպուելու:

«Ի քուն մեղաց յամառեցեալ թմրեցար, անձն իմ գերի,
Թըմրեցար եւ ի բանսարկուէն պատրեցար, անձն իմ գերի,
Պատրեցար, ներ սուտ կենցաղոյս յառօրէից փափկութեանց,
Փափկութեանցն, որք, սընոտիք են ցանկացար, անձն իմ գերի...»³⁴:

33. Անդ, գլ 26-28:

34. Անդ, գլ 41-42:

Ահա եւ 18րդ դարի «Հոգեկորոյս եւ մարմնակործան» բանական դոյր՝ «Թմբրեցեալ», «Թիւրաշաւիդ», «դեկաջարդ», «անարի», «անուղի», «սուտ կենցաղու», «անտոյի սիսիկուլթեանց», մեղքերի մէջ «թաւալղիոր», «յամառեցեալ», «տարտամական» «չարասէր»...

«Ես ինձ արարի, արարի,
Դիպեալ զարարի, զարարի,
Զբարին թողեալ ես չարարի,
աւա՛ղ, աւա՛ղ...»³⁵ :

Նարեկացու «Մատեան ողբերգութեան» երկի հերոսը յաճախ այնպէս չի երեւում, ինչպէս է. խրախճանքի ժամանակ տխուր է, տըրտում, դէմքով ժպտում է, բայց մտքով խոցուած է, տեսքը ծիծաղկոտ է, բայց աչքը՝ լացի մէջ... Երկու ըմպանակ ունի իր ձեռքում՝ մէկը արիւնով, միւսը՝ կաթով...

«Ի հանդատեան իւրում վատտակեալ,
ի խրախճեան ինքեան տրտեցեալ,
դիմօք ժպտեալ եւ մտք խոցեալ,
կերպ ի ծաղր եւ աչք ի յողբումն,
երեսք զսփոխանս ձեւացուցանէ
եւ արտասուքն զդառնութիւն արտին ճշմարտէ :
Ըմպանակը երկու յերկոյսին ձեռին,
մինն արեամբ եւ միւսն կաթամբ,
ժրկու բուրանոցք կաթահնաւորք,
մինն ինկով եւ միւսն ճենճերիւ...»³⁶ :

Ինքնազդարացողութեան, հոգեվիճակի նման հակադիր պատկերներ ենք տեսնում նաեւ Պաղտատար Դպրի մօտ, ներքին նոյն խռովքն ունի, նոյն տրամադրութեամբ է համակուած եւ նրա քնարական հերոսը :

«Ի միտ քերեալ զիմ արարմունս
պատկառիմ, դերիտ, պատկառիմ,
Եւ հիանամ թէ տակաւին
բարբառիմ, ո՛հ, բարբառիմ :
Ներսիրերեաց, թէպէտ դիմօք
ծիծաղիմ, դերիտ, ծիծաղիմ,
Բայց ի ներքոստ խոր հառաչմամբ,
նըւաղիմ, ո՛հ, նըւաղիմ :

35. ՊԱՂՏԱՍԱՐ ԴՊԻՐ, Տաղարամիկ սիրոյ եւ կարօտանաց, էջ 44:

36. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ, Ողբերգութիւն, էջ 168-169 (Լ) :

Ձաղմամբ մըտացա իբր երկաթով
հարկանիմ, գերիս, հարկանիմ,
եւ ի տըխրանս անհընարիս
արկանիմ, ո՛հ, արկանիմ...»³⁷ :

Իրարամերժ, հակադիր իրադրութիւնների մէջ Պաղտատար Դպիւրը ներկայացնում է բանական գոյի հոգեկան մեծ ողորբդութիւնը, դժբախտ կրօնի, նիւթապաշտութեան, չարի դէմ մղած նրա չդիտակցուած, լթոյլ, անզօր պայքարը...

«Մինչ կամիցիմ ի վեր հասիլ բանականս,
Եղծանելիս զիմացականս կոր առնէ,
Որում Եղեալ աստանան ընկեր եւ աստար,
Փորեալ զինեւ զխորխորատու հոր առնէ...»

Չորացուցեալ զհոգեկանս զամենայն,
Ձախտին բերմունս սիւշատարած մօր առնէ,
Ո՛չ տալով լթոյլ բուսիլ կենաց պըտուղ մի,
Ձմահացուցիչ պըտուղն միշտ նոր առնէ...
Չորացո՛, Տէր, պըտլոր արմատ չար ծառոյն,
Որ զիմ համայն հագուոյ պըտուղս չոր առնէ,
Եւ բըժկեա՛ զիս ի բորից բորտին,
Որոյ բորն ի յոգիս յարակ քոր առնէ»³⁸ :

Բարու եւ չարի մենամարտի մէջ՝ չարն է ուժեղ... ողբում է բանաստեղծը, եւ ինչպէս Նարեկացին ընդվզում է աջ դառն իրողութեան տէմ.

«Մինչ ըղբարին խորհիմ, ընդ իս մաքսուի,
Իբրու աստիկ հուր բորբոքի եւ վառի,
Իսկ զիջանէ Եւ թարկութիւն ըսպառի,
Յորժամ անձն իմ սքարին լթողեալ՝ վատ առնէ,
Եւ առաւել հանգչի յորժամ՝ չատ առնէ»³⁹ :

Չարի արմատները բնում չորացնելու անհուն թաղձանքով, Պաղտատար Դպիւրը, Նարեկացու բարոյադիտական յուսաչաղախ պոռթկումներին արձագանքում է մի նոր շնչով: Իր քնարական երգերի ցանկը նա հարստացնում է Դ. Անյաղթի «Չարն ո՛չ է անեղ» փնիլոսոփայական բանաձեւին բանաստեղծական ակնութեամբ, զարդացնե-

37. ՊԱՂՏԱՍԱՐ ԴՊԻՐ, Տաղարամ ամխորագիր, 1768, էջ 49:

38. ՊԱՂՏԱՍԱՐ ԴՊԻՐ, Տաղարամիկ սիրոյ... էջ 80-82:

39. ԱճԱ, էջ 83:

լույ՛ ա՛յն միտքը, թե՛ չարն անտեսող՝ է, որ բնութեամբ ո՛չ ոք չար չի ծնւում, որ մարդկային յարաբերութիւնները, հասարակական բարքերն են ծնունդ տալիս չարին եւ որ չարի սե՛մ պէտք է պայքարել դործով՝ լուսաւորութեամբ, սքիտութեամբ, ինքնաճանաչմամբ:

«Որք բընախօս գէակքս ենթադրեցին,
Ամենայն չար գոյ տանջելի ճշմարտեցին,
Ո՛չ ոք տանջեալ անապական վերաբերին,
Զի յեղեղւոտ է բընութեամբ ըստ իւր գոյին...
Ըստ բնութեան ո՛չ ոք է չար եւ ո՛չ լինին,
Եւ գի չարն է առարկութիւն որ փոփոխին,
Առարկութիւն գոյացութիւն ո՛չ է բնւելին,
Ուրեմն ապա, գոյացութիւնը չար ո՛չ ասին»⁴⁰:

Գաղափարի, մտքի, հոգեկանի, իմացականի, բարու յաղթանակը, չարի, կենդանականի, նիւթականի, մարմնականի, պարտութիւնը կարող են իրականացուել միայն լքանականութեան հարցի գիտական լուծման ճանապարհով: Մարդկական աստուածաբանութիւնը, գիտական փիլիսոփայութիւնը մշակում են օրէնքներ, կանոններ, որոնցով պէտք է առաջնորդուեր մարդը, որ է՝ «Տիեզերքի դարդը», բոլոր շնչաւոր փակներէի առաջնորդը. «Քանզի եթէ ո՛չ է մարդկային սեռն, ամենայն անկատար գոյր», քանզի մարդն ստեղծուել է «վասն դարդարելոյ դղալիս»⁴¹, քանզի մարդն է «կենդանի՝ բանաւոր մահկանացու, մտաց եւ հանճարոյ ընդունակ»⁴² մեկնաբանում, դարգացնում է Դ. Անյաղթը՝ դարերով յարոնի, դարերին անհատանելի այս ճշմարտութիւնները: Հոգու եւ մարմնի, իմացականի եւ կենդանականի, բարու եւ չարի հակամարտութիւնները պէտք է լուծուեն բանականօրէն, բանականութեան առաջնորդութեամբ, նորա յաղթանակով: Իրերի աշխարհը դղալու, կեանքը ճանաչելու, այն գարգարելու, ղեկավարելու հարցում մարդու՝ շնչաւոր լքանական գոյի իրաւունքը, տեւրը, կոչումը հաստատող այս հայեացքները, որ ինչպէս նկատեցինք, յատուկ են վերածննդի ժամանակներին, ահա, գիտական փիլիսոփայութիւնից եւ բարոյական աստուածաբանութիւնից ներթափանցում են սքեղարուեստական դրականութիւն եւ փոխանցւում նոր ժամանակներին: Նարեկացին էր միջնադարի այն հանճարեղ քնարերգակը, որ իր «Մտեան ողբերգութեան» երկի կենտրոնական սե՛մը դարձնելով մարդուն, նրա հաւաքական կերպարը, պաշտպանում է նրա դատը, իրաւունքը, ողբում նրան, բացարկայտում նոր ցաւերը, տառապանք-

40. ԴԱԻԻԹ ԱՆՅԱԳ, Սահմաճ իմաստասիրութեամբ, Պոլիս, 1731, էջ 320:

41. Անդ, էջ 320:

42. ԴԱԻԻԹ ԱՆՅԱԳ, Երկաս. փիլիսոփայական, էջ 80, 42:

ները հեռու լինելը մշուս մրա փրկութեամբ համար: Մարդն է կենդանական աշխարհի աշխարհը ոչ ոք, նկատում է Նարեկացին, որ կարող է խորտակել իր խիղճը մեղքով, իր սխալմունքով, իր թուլութեամբ՝ իր անձի դէմ «կանգնած բոլոր բանակները», կանխել զգացութեան շար մոլորւթը, չարիքի մէջ չենել իր կրքերը եւ որպէս մարդ՝ «կանգնել ոտքի» (Նարեկացի), ունենալ թանականի միտք, տրամաբանութիւն, երեսակայութիւն (Դ. Անյաղթ), վերատեսչութեւն, ինքնափոխութեւն, դառնալ կատարեալ մարդ՝ «Մարդ բանական», «մարդ հոգածին» (Նարեկացի)՝ «վարքով անբարի, կեանքով անթերի, աղնիւ ու ըզզատ, հալաւ, աներբ, հաւատով հատաւ, հայեացքով սլաշաւ, պատկերով մաքուր», ինչպէս են՝ սրբերը, մարգարէները, հրեշտակները, ինչպէս են՝ Բրիտոսը, Մարիամը, ինչպէս է Աստուած ինքը՝ «Հերկեալ» բանական անդաստանս, — աղերսում է Նարեկացին, «Բարձրացո՛ւ, աղիլի՛ր գետնաբեկ ընկած ծառս բանակում» աղաչում է նա, «Լուսաւորեա՛ւ, ի յիս վերստին»:

Ձեռքով զանիւթարիներէ տէրութիւն ամենազօր հոգեւոր հօգրի,
առաքեա՛լ զցօղ քաղցրութեան քոյ,
եւ բարեգործեա՛լ ի յանձին հե յիշխանական աղղման
զգայութեան զամենալից շնորհս
բազմապարզեւ քո ողորմութեան:
Եւ հերկեա՛լ զբանական անդատան
մարմնեղէն կարծրացեալ սրտիս՝ յընդունակութիւն
արգասեաց հոգեւոր սերմանդ»⁴³:

Մարդն է ամենաթանկագինը տիեզերքի բոլոր շնչաւոր գոյերի մէջ, նա է առաւել արժանի քո կարեկցանքին, աղերսում է Նարեկացին երկնային թագաւորին. ուրեմն թող քո ամենատես, բարի հայեացքը նախ եւ առաջ նրա վրայ բեւեռուի:

«Լո՛ւր բանական մաղթողիս՝ հօր եւ ողորմած,
նախ քան երկնի եւ երկրի, եւ նա
ցորենոյ եւ գինւոյ եւ ձիթոյ, եւ նոքա՝ Իսրայելի:
Եւ երկնաւորացն աղերս, որ առ քեզ հոգեւոյս աղղեսցէ,
քան թէ տարեաց ապականացուաց»⁴⁴:

18րդ դարը հայոց համար բանականութեան, ռացիոնալիզմի վերականգնման վար է: Հայ մտաւոր շարժման առաջնորդէ մ գործիչները, աշխարհացրիւ, օտար պետութիւններէ ճնշումներէ ենթարկուած Հայ

43. Գրիգոր ՆԱՐԵԿԱՆԻ, Ոգնբգութիւն, էջ 199 (Դ):

44. Անդ, էջ, Ա4 (Բ):

ժողովրդին համախմբելու, նրա մէջ՝ ազգային ինքնաճանաչման, դոյատեւութեան գաղափարը արմատաւորելու նպատակով, ձգտում են վերադառնալ ուժեղացնելու ռազմականացումը կրօնի մէջ, ամրապնդելու հաւատքի եւ հայրենիքի, կրօնի եւ գիտութեան կապը, միասնութիւնը, գործնական գերտալու հաւատքին: Ուստի Նարեկացու «Մատենանոցքերգութեան» պոէմի քանական այս հնչումը եւս («Ո՛վ հաւատում է, նրան հնարաւոր է ամէն լան», «Եւ հաւատի շէնք պիտի կառուցեմ», «Խալ հաւատքը տեսակաւորուած գործով քարեաց եւ ալլի»), անյաղթեան ճշմարիտ փրկիւտիւրայութեան շարախով, արժապահը է տտանում գեղարուեստական գրականութեան մէջ, հասնում նաեւ նոր ժամանակներին նշանաւոր բանաստեղծ գործիչների քնարին:

«Զիս, զմորականս լոգօնացո՛ւ,

պաղատիմ առ քեզ.

Դարձո՛ւ ի բարիս ըստ քո հետոյն

արա՛ւ, լանական»⁴⁵,

գոչում է Պարոտասար Դպիրը: «Ո՛վի՛ր կենդանական շարութեան մոլեգին զէնքն», աղերսում է նա. «ապրեցո՛ւ զիս», «կենսագործեա՛ւ զիս», «լուսաւորեա՛ւ գերիս», «տո՛ւր զօրութիւն ընդդիմանալ ներհակին», «լե՛ր օգնական ի մարտի», «սահայանի՛ր զմեզ ի շար գաղանէ», «նե՛րի՛ր ըզլերան հանգոյ յանցանս», «լե՛ր թիկունս», «ազատի՛ր ինձ մեղքերի ալեկոծող ծովից», «Տո՛ւր ինձ բանականի զօրութիւն՝ խափանելու ծով մեղքերիս աննաւար ընթացքը», — թախանձում է Պարոտասար Դպիրը:

«Ծով մեղաց զիս ալեկոծեաց,

բիւր շարիք զիս պատեցին,

Որպէս ըզնաւ աննաւար,

ուր կամեցան վարեցին.

Կենդանականս այս զօրութիւն

եղեւ ինձ տեկ մոլեգին...»⁴⁶:

Զգայական աննաւար կրքերը սահմանաբեւոյ, լանականութեան ղեկավար դերը արարողութիւն, մարդու կատարելութեան, ներդաշնակութեան խնդիրը արմատապէս յուժեղ ուղիներով մէկը աստուածամանութիւնն է⁴⁷: Մարդը պէտք է ձգտի նմանուելու՝ անշունչ, աննիւթական, ամենաբարի բանական գոյին՝ Աստծուն, որքան որ կարող է, որքան որ կը տանի իր էութիւնը: Մարդու աստուածայնամ-

45. ՊԱՂՏԱՍԱՐ ԴՊԻՐ, Տաղարամ փոքրիկ, Պոլիս 1768, էջ 57:

46. Տաղարամիկ սիրոյ, էջ 67:

47. Այս մասին տես «Բաղմարէպ», 1981, Թիւ 3-4:

նույնիսկ կամ աստուածայնության վնդիւրը, ահա, որ բարձրացնում ու զարգացնում են հին եւ նոր դարերի փիլիսոփայութեան հանձարեղ ներկայացուցիչները՝ Պլատոնն ու Դ. Անյաղթը, ինչպէս նկատում է Ս. Արեւշատեանը⁴⁸, քրիստոնեայ եկեղեցու առաջին Հայրերը՝ Երանոս Լիոնացին, Գր. Աստուածաբանը եւ այլք, ինչպէս նկատում է Գ. Աթաբեկեանը⁴⁹, պաշտպանում ու վերաբծարծում են նաեւ յետադաջ դարերի փիլիսոփաներն ու աստուածաբանները։ «Զիմաստութիւն նմանութիւն Աստուծոյ ըստ կարողութեան մարդկան, — գրում է Դ. Անյաղթը, — քանզի զի՞նչ այնպէս երանելի են վաշխուչ կատարումն, որպէս զնմանիւ Աստուծոյ ըստ կարողութեան մարդկան»⁵⁰։ «Եւ զի իմաստասէրն, — շարունակում է նա, — նման է Աստուծոյ աստուծոյ յարտ եղիցի, քանզի որովք կերպարանի աստուածայինն, նոքիմբք կերպարանի եւ կատարեալ իմաստասէրն։ Քանզի երիւքս այսոքիւկ աստուածայինն կերպարանի՝ բարեան եւ դիտութեամբ եւ կարողութեամբ»⁵¹։ Գիտական փիլիսոփայութեան, բարոյական աստուածաբանութեան միասնական այս հայեացքը եւս ներթափանցում է հայոց զեղարուեստական գրականութիւն։ Նարեկացին է 10րդ դարի այն հանձարեղ քնարերգակը, որն իր հոյակերտ պոէմի առանցքային հարցերից մէկն է դարձնում աստուածանմանութիւնը։ Ո՛չ միայն փիլիսոփան, այլ առհասարակ մարդը պէտք է ձգտի նմանուելու Աստծուն, հասնի նրա փութեանը, իր մէջ կրի նրա պատկերը, ունենայ նրա ներքին նկարագիրը, էութիւնը, որքան որ կարող է (Դ. Անյաղթ եւ Նարեկացի)։ «Քո նմանութեամբ պատկերիս փառօք»։ Սա անշուշտ սոսկ միտքիկա չէ, այլ ճշմարիտ փիլիսոփայութեան եւ բարոյական աստուածաբանութեան համատեղ մի պահանջ, որը բխում է կեանքից, դարերի ոգուց, էութիւնից, որ առաջադրում է ժամանակը, կեանքը, այլ կերպ ասած՝ աստուածանմանութիւնը դառնում էր մի միջոց, մի ելք, որով մարդը կարող էր վերստեղծուել, վերափոխուել, կատարելագործուել... «Նորոգ մաքրման» երթարկուել...

«Եւ սկսան իմ զի ըզհնարեալ պատկերս նորոգեսցէ,
Առեալ զկերպարանիս բոլոր էութիւն,
Կերպին իսկութեան մեծին Աստուծոյ՝
Միացոյց լինեան անշուշտ խառնութեամբ»⁵²։

48. ԴԱԻԻԹ ԱՆՅԱԳԹ, Երկասիրութիւնք, փիլիսոփայականք, առաջաբան, էջ 7-9:

49. ԳԵՈՐԳ ԱՐԳԱՐԵԱՆ, Վերածնութիւն Գրիգոր Նարեկացու «Յարութեամբ տաղի, ճշմարտի», 1874, էջ 43:

50. ԴԱԻԻԹ ԱՆՅԱԳԹ, Երկաս. փիլիսոփայականք, էջ 66:

51. Անդ, էջ 67:

52. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ., Ոգեբարդութիւն, էջ 380 (Կէ):

* * *

«Լուսաւորեա՛ ի յիս վերստին զծաղումն անասունք
Հրաշից զփոտութեան աստուածութեան քոյ, հզօր,
արժանի լինել առնել եւ ուսուցանել
յօրինակ բարեաց աստուածաւէր ըսողաց...»⁵³ :

18րդ դարի քնարերգութիւնը հասնում է Նարեկացու «Մատեն
ողբերգութեան» այս նուազը եւս : Պատասաւր Դպիրը մի շարք մը
դերում ներկայացնում է այն մեծ արհաւիրքներն ու փոթորիկները,
որոնց բախում է աստուածային պատերի դէմ մեղանշած մարդը :

«Ի պատկեր արարչին իմոյ ասեղծայ,
Ի ըզբնութիւն քանականին ընկալայ,
Բայց ի պատկեր անասնային փոխեցայ,
Ձնոցինն յաւր բերելով յիս ըզկերպարան :

* * *

Աւեր քաղաք եղեւ անձն իմ փ թըշնամեաց պատերազմէն, աւա՛ղ,
Յորում եւ ո՛չ տեղի մի բընաւ բընակելոյ մնալով չէն, աւա՛ղ,
Յորում եւ ո՛չ մի տեղի բընաւ բընակելոյ մնալով չէն...
Այրպէս յապաղ կրկին դիմաց ունիմ տառապանս,
ո՛հ, ունիմ տառապանս...»⁵⁴ :

Պատասաւր Դպիրը եւս, վնչաբէ, է Նարեկացու մօտ, նկատում
է հոգու եւ մարմնի պայքարի հասարակական-տնտեսական հիմքերը
եւ ներկայացնում բանական գոյի անճար, թշուառ, անելանելի կա-
ցութիւնը՝ արդէ հակասական, ընդդիմադիր ոյժերի մէջ :

«Ի մէջ երկոքին ներհակաց անկեալ
Տարուբերիմ գերիա, ո՛հ, ո՛հ, տարուբերիմ .
Երբեմըն միոյն, երբեմըն միոյն խղճապէս,
Ո՛հ սերի գերիմ գերիա, ո՛հ, ո՛հ, գերի գերիմ :
Այրպէս հառապաղ կըրկին սեղմաց
Ունիմ տառապանս, ո՛հ, ունիմ տառապանս,
Ուստի յարաժամ անդադար, անդոսլ
Գեր երեքիմ գերիա, ո՛հ, ո՛հ, գեր երեքիմ...»⁵⁵ :

53. Աճռ, էջ 200 (ԼԴ) :

54. ՊԱՂՏԱՍԱՐ ԴՊԻՐ, Տաղարան փոքրիկ, էջ 45, 84 :

55. Աճռ, էջ 86-87 :

Պաղտասար Դպիրը իր դարի զսուական է, Հայոց ազգային դասական փիրիսոփայութեան ու բանաստեղծութեան առաջադէմ աւանդների ժառանգորդը: Հոգու եւ մարմնի, բանականի եւ անբանի միջեւ եղած հակամարտութիւնները պէտք է լուծուեն մարդու վիճակաւ եւ զգացական յատկութիւնների միջեւ ներդաշնակութիւն ստեղծելու ջանքերով, բանականութեան առաջնորդութեամբ: Անյարդութեան եւ նարեկացիական ալա ելակէտով Պաղտասար Դպիրը, ինչպէս նկատեցինք, խորանում է ժամանակի մարդկային իրողութիւնների մէջ եւ տեսնում հասարակական, տնտեսական, արտաքին եւ ներքին յարաբերութիւնների նոր դժեր... Հաւատքի միատեսութիւնը նախապայման է Հայ ժողովուրդի զիմադրողական պայքարի, ինքնաճանաչման, ինքնազիտակցութեան համար, առաւել որոշակի՝ Հայոց կրօնաազգային ներքին եւ արտաքին յարաբերութիւնները կարգաւորելու, Հայ ժողովուրդի մէջ ազգային ինքնասպաշտպանութեան, ինքնաճանաչման ոգին վերարթնացնելու, Հայ համայնքը փ մի բերելու, հայրենի հողում համախմբելու եւ աշխ...

«Իսկ փող քաղցրաճայն՝ աւետեաց յուսոյն,
Մոլորեալ աղինս դարձուցիչ ի հօտն,
Որ ի փաւարէ անաստուածութեան,
Եաստուածպաշտութիւն կանչեցեր ըմբօ:
Արդ, առ քեզ գոչեմք, ո՛վ Հայրըդ դըթած,
Հայցեա՛ ի Տեսունէ մեզ ողորմութիւն,
Նեղեալ, տառապեալ տոհմիս խղճալոյ,
Տալով՝ զերելոցն՝ զերազարձութիւն:
Ըստ աղերսանաց աուրբ մարգարէին,
Ի մեր հայրենիս անդրէն ժողովիլ»⁵⁶:

«Այս տառապեալ որդւոց քոյին՝
Անդորրութիւն լինիլ հայցեա՛,
Ըզկիրս անձինդ որ միտն մեր,
Տեսուն առջի տարածելով:
Որք ի մեղաց մերոց պանեալք,
Երկիր օտար տարազրեցաք,
Դարձեալ անդրէն ողորմելով,
Ի հայրենիս դարձուցէ»⁵⁷:

Եթէ Հայոց բանաստեղծութեան մէջ Ողբը յոյսի շաղախով, երբեք չի դադարել... եւ ընդհակառակը՝ դարձել է առաւել հնչեղ ու

56. Ամպ, էջ 64-65:

57. Ամպ, էջ 66:

տարածուն, ապա դրա ակունքը «Մատենան» է: Նաբեկացու ոգրեր-գուքեան կախարդական հմշունները՝ միանիւսուած աղօթքների, շա-րականների կենսաբայր մրմունջներին, խորեմացու «Հայոց պատմու-թեան» Ողբի ծայնին 18րդ դարում մտքաբացեց են ստանում: Նա-րեկացին է Հայոց առաջին բանաստեղծ-փիլիսոփա-տեսաբանը, որ հիմնաւորում է ողբը իբրեւ համամարդկային յոդերի, պաղապարի, հայի հոգեկան ցաւերի արտաբերման եւ բուժման միջոց, մարդու ակաւնների, մեղքերի, խոտորվանութեան, քաւութեան, մարդու վե-րախոխութեան, ասարժեւութեան հորեղ պէնք: Ողբալով, հառաչանք-ներով, ցաւատանջ պարարումներով կարող է մարդը արթնիւնել, իշ-խել ինքն իրեն, դառնել կորցրածը, հասնել երազածին... էլ ինչի՞ համար է ողբը, եթէ այն չպիտի բուժի... Ողբով կարելի է մաքրել, դուրս թափել հոգում կուտակուած մաղձը, հանդատանալ, չափի մէջ դնել իմացական եւ մարմնական ցանկութիւնները...

«Եւ քանզի ընդ ողբածայնիցն լանաստեղծութեանց
վերընծայելոց զդրութիւն լիւոցն յարմարեացի
կական եւ հեծութիւն, հաւաքանք կողկողապին,
դառնութեան վալումն եւ արտասուաց երգ,
դարձեալ լսկսաց զճառ պաղատանացս
խոտորվանօրէն զղջականաբար
պարտնածածուկն յայտնաբարբառ,
զի անդրադարձութեամբ ակզմամբն
եւ վերջաւորքն բառիւք, պնդն համաճարնութիւն
ի մի լիախանձ նմին մարթնաց
հոգեկեցոյցն լսոնարհութեան աստանօր եղից»⁵⁸:

Նարեկացին քնարական լանաստեղծութեան բազմաձեւ օրինակ-ների միջոցով, գործնականօրէն հիմնաւորում ու զարգացնում է իր տեսական հայեացքները՝ ողբի, զղջման, ապաշխարանքի, աղբրասն-քի մասին, որոշում նրանց բնոյթն ու էութիւնը: Դրանք «հոգեկո-րոյս» եւ «մարմնակործան» բանական գոյին ինքնախոխութեան, վե-րաստեղծման Նարեկացի-գեղապետի աշխարհընկալման արտայայտ-չական եղանակներն են, որ պալիս են դեռեւս հեթանոսական շրջա-նից...: Հանճարեղ երգիչը մի յետադարձ հայեացքով ներթափանցում է Հայոց հեթանոս երգերի ակունքները եւ կապ, ընդհանրութիւններ տեսնում նրանց «բալական», «ողբական» երգերի եւ քրիստոնեայ հայ-րերի երգերի միջեւ եւ ողբը՝ վերատիւն, նորովի հնչեցնում իր հան-ճարեղ քնարի վրայ: Նարեկացին քացում է մեղքը, զղջման գիտակ-

ցութեամբ տառապող, այդ ցաւից ստաբիլացող մարդ լատենականի հա-
րուստ հոգեւաշխարհը եւ առաքելին է, որ փոխանցուած է դարից դար...

«Մեղա՛յ, մեծիդ բարերարութեան՝
անարգս մեղայ,
Մեղա՛յ, ծաղմանդ ճառագայթից՝
խաւարս մեղայ,
Մեղա՛յ, շնորհացդ անբաւ երախտեաց՝
արդարեւ մեղայ,
Մեղա՛յ, ախրոյդ վերնում քլթութեան՝
յայտնապէս մեղայ...»⁵⁹ :

Ընդհանուր քանաստեղծութեան արուեստի, տեսութեան (պոէտի-
կայի) պատմութեան մէջ յայտնի չէ՝ մի բառի, մի բացազանչութեան
դործարարութիւն, տեղադրական լատենական նման չարի ու խորու-
թեան ընդհանրացումներ, այն էլ հենց քնարական տաղերի լուսն հիւս-
ուածքի մէջ...

«Մեղա՛յ, աննուաղ յուսոյդ վայելման՝
նեղողս մեղայ,
Մեղա՛յ, ճաշկման անճառք կենաց՝
լաղումս մեղայ,
Մեղա՛յ, անհաս պարզեացդ ձրից՝
հանապաղ մեղայ,
Մեղա՛յ, տուխալ մարմնոյդ Աստուծոյ՝
մահու չարի մեղայ...»⁶⁰ :

Եւ այսպէս նոյնաբառ, նոյնաձայն բացազանչութեամբ տողերի
սկիզբը եւ վերջը «մեղայ» բառով շարկապելով, Նարեկացին սահ-
մանում է ողբի այս տեսակի խմացական հիմքը, որն եւ ինչպէս ինքն
է ասում, լատենական շնորհքի դարձնում է «առաւել ազդու եւ հո-
գեպարար»։ Յանկարծական, յուզալեցուն «մեղայ» բացազանչութիւ-
նը դառնում է՝ տպելանի «մեղսալից հոգու», «յուսադրութիւն»՝ արը-
տի», կերպարանաւորում է իբրեւ «անմոռաց սպտիկ», դառնում է՝
«աւանդ», «հայրենական տուրք», «պարպական օրէնք», «անհրժեքի
խօսք», «քորեղ պատասխան», «կենսակապ կամուրջ», «հիասքանչ բար-
բառ», «բաղձալի աղերս», «անճարներ լճար», «արուեստ քարձրու-
թեան», «խորութիւն անչարի»։ Ըստ լատենական տեղծի՝ անվերջանալի,
անսպառ են «մեղայ» բառի բարեմասնութիւնները.

59. Ամդ, էջ 143-144 (Իէ)։

60. Ամդ, էջ 144 (Իէ)։

«Ահա, արդարեւ օրհնեալ է հատուած բանի
յուսատեւական սրտի ախար մեղարի,
սոյն սա պատուելի աւանդ, ամոռաց պատկեր,
հարկնեացն սուր, նախահարցն օրհն,
համայնից թօշակ, անհերքելի բան...
անշրջելի պատճառ, քաղձալի աղերս,
փափազելի սեղան, արտաբեկ հնչումն,
անհնարից ճարակ, կարծրութեան վանիչ,
ստոուածապաշտից սահման, հեթանոսաց զիրք,
վաղնջուց կանոն, քրիստոնէից հարազատ,
արարչութեանն յարթող, անջրպետ հօջի,
խորոց ահաւոր, արուեստ քարճրութեան,
խորութիւն անշարի, հիացման տեսիլ...»⁶¹ :

Նարեկացու «մեղաց» ձայնարկութիւնը եւ նման այլ բացադան-
չութիւններ, իրենց փմացական, աղուեւեւ հոգեպարար նշանակու-
թեամբ կիրառում է Պաղտատար Դավիթը իր քանատեղծութիւններում :

«Իժրս խղետնային, օձրս ժանդական,
Իակականի բարւոյդ՝ չարաչար մեղայ,
Ծառայս արխալական եւ տարազական,
Արքայից արքայիդ՝ անդադար մեղայ...»

Ակներս արատատես ունիմ լողգերան,
Ըստ ամենատեսիլդ յանդիմանութեան,
Ո՛չ կարեմ նըկատել գինչ բարոյական,
Վասն որոյ եղկելիս միշտ եւ յար մեղայ...»⁶² :

«Մեղայ, քեզ, Տէր, մեղայ, մեղայ,
Բիւր չարիս գործեալ մեղայ,
Անօրինեալ, անառակեալ
մայր մեղաց, եղեալ մեղայ...»⁶³ :

Նարեկացին «սահման չունեցող իր» հոգեկան ողբերկի (Իէ) մի-
ջոցով մեկնաբանում է պղծման խորին խորհուրդը, քացորոշում նրա
սպառնքինիչ յատկութիւնը, նրա դերը՝ «տաղանդը կորցրած», «կիրքը
հողում թորած» (ԻԳ) «մեղքերի մահիճը ընկած», մարդու՝ «բանա-
կան ծառի» (ԺԸ) փնջնափոխութեան, կատարելութեան փնտրիւր : Նա-

61. Ամ, էջ 144-145 (Իէ) :

62. ՊԱՂՏԱՍԱՐ ԴՊԻՐ, Տաղարան փոքրիկ, էջ 46-47 :

63. ՊԱՂՏԱՍԱՐ ԴՊԻՐ, Տաղարանիկ սիրայ..., էջ 68 :

ընկացու ողբը մեծ նստուածք է թողնում յետագայ դարերի եւ յատկապէս 18րդ դարի բանաստեղծութեան մէջ: Պաղտատար Դպրի քնարական փրգերի մի զգալի մասի իշխող եղանակը Նարեկացիական ողբն է, հառաչանքը, գղջումը, ասպշխարանքը, «լեբան հանդոյն մեղքերի» խոստովանութիւնը: Իբրեւ անցման շրջանի բանաստեղծի, նրա մօտ ուժեղ են հին եւ նոր, պատական եւ ժողովրդական բանարուեստի բնորոշ գծերը՝ երկուստեք համազօր: Պաղտատար Դպրի մօտ նոյնահնչուն, նոյնաձայն քառերը, բացառանշութիւնները, շէշտագրութիւնները, կրկնութիւնները, ախերը, վախերը, ոհերը, աւաղները բանաստեղծական նոր հիւսուածքի, նոր չափի ու հանգի մէջ ունեն հնի եւ նորի բուրմունք, պատնում են նոր համաձուլուածք. դա հենց վերանորոգութեան կամ անցման շրջանի բանաստեղծութեան արուեստի բնորոշ գծերից մէկն է.

«Աւա՛ղ փնձ որ ի՛ կեանս եկի,
 Զօգուտն իմ ո՛չ դարակեցի,
 Զթաքուն գանձն ի յագարակի.
 ո՛չ պըտի, ո՛չ պըտի:

* * *

Ղեկն իմ, ահա՛, խորտակեցաւ,
 Կամ տատանեալ տալոսբերեալ,
 Ո՛վ յարաժամ օգնական իմ,
 Հա՛ս ի թիկունս եւ լե՛ր ինձ յոյս,
 Յոյս, Մարիամ կոյս»⁶⁴:

* * *

«Լինիմ, գոր ինչ ոչն կամիմ,
 Թէպէտ կամիմ, գոր ո՛չ լինիմ, աման,
 Ահա՛, այս է, որ կողկողիմ,
 Այո՛, այո՛, այո՛, եղէ՛ փղկիկի, փղկիկի»⁶⁵:

Մխիթար Սեբաստացուց յետոյ Պաղտատար Դպրին է 18րդ դարի երկրորդ նշանաւոր գործիչը, որ հոտոտում, վախելում է Նարեկացու յաւերժութեանը կտակած «բնական նուէրը» (ԶԼ), «Մատեան ողբերգութեան» պոէմը եւ կենսագրործում հանճարեղ բանաստեղծի պատուիրանը.

64. Անդ, էջ 17, 77:

65. Անդ, էջ 89:

«Եւ արդ, ընկալ զայս հիւսուած քանի աղիողորմ հեծեծանաց,
 եւ հոտոտեսցիս յայս նոսէր բանի անարիւն զորհի.
 Թաղաւոր երկնի եւ օրհնեալ արքեա՛ զտառ մատենի ալար ողբերգութեան,
 եւ գրեալ զերոշմեսցեա յարձան յաւիտեան ընդ հաճոյականացն
 սպասաւորութիւնս...»

Սոյն դէր լիմովս ձայնիւ, իբր զիս, ընդ վիմ աղաղակեսցէ,
 տարածեսցէ զծածկեալան, հռչակեսցէ զղաղտնիան,
 կականեսցէ զկատարածն, հնչեսցէ զմոռացեալան,
 քարոզեսցէ զխորոցն, պատմեսցէ զմեղացն,
 մերկացուցէ զանտեսիցն, ցուցցէ զկերպարանս Թաղուցելոցն»⁶⁶ :

Պաղտասար Դպրի վերեւում յիշատակուած երգերում ներքին հոտանքով ուժեղանում է իրականութեան նարեկացիական քննադատական, ճանաչողական արուեստի փնջնադատանքի եւ խրատանքի գիծը. բանաստեղծի «Վի անիրաւ դատաւորն քաղաքիս», «Վի ակզբանէ հոգւոյս ոսոխն արտեղի», «Ո՛վ միռութիւն զարմանալի», «Զարմանալով զարմացայ ես ի մըտի», «Ո՛վ դու մանուկ դեռահասակ», «Ո՛վ նեղելոց միտիթարիչ», «Ո՛վ համայնից սխալագիւլ», «Ուստի՞ ծնար, ո՛վ բռնաւոր» եւ այլ բանաստեղծութիւններում հանդիպում են արդէն սոսկ մարդկային փրողութիւններէ բացալայտ, անողոք քննադատութեանը: Դրանցում Պաղտասար Դպիրը մերկացնում է տարբեր հասարակական շերտերի միջեւ եղած հակասութիւնները, դրամի, ոսկու աւերելի տեղը մարդկային փոխարարերութիւնների տարբեր ուղտոներում եւ այլն:

«Ուստի՞ ծընար, ո՛վ բռնաւոր,
 Որ քեզ նրման ո՛չ գոյ յերկրի,
 Որ թէ՛ չըտաս դու ձեռն ումեք,
 Ո՛չ զօրանայ, եւ ո՛չ վերկրի:

Թէ՛ Թաղաւորք եւ թէ՛ կայսերք,
 Քո օգնելոյդ են միշտ կարօտ,
 Իսկ առանց ըո՛ւն յոյժ տըկար,
 Որպէս արջառ մի անարօտ:

Մինչ կորումիչ ես դու հողուց,
 Եւ ծընանիս անհուն չարիս,
 Բազումք յգլքեզ միջնորդ եղեալ,
 Յառաջ վերին բազում բարիս:

Այնքան սիրով կապին մարդիկ,
 Քո կապանօքդ եւ կարկամին,
 Որ որքան կապ ձգեա նոցին,
 Այլ առաւել կապիլ կամին»⁶⁷ :

* * *

Այսպէս ուրեմն: Նարեկացու «Մատեան ողբերգութեան» երկի ճանաչողական արուեստն ու քննադատական ոգին խորասրէա ներդրածով է 18րդ դարի Հայոց վերանորոգւող գեղարուեստական գրականութեան, եւ յատկապէս ողբի եւ ակթալիման բանաստեղծութեան վրայ: Գրական աշխարհը հասնուր երեւոյթի արգասիք է Պաղտատար Դպրի քնարի նարեկացիական լարը... Պաղտատար Դպրից յետոյ Յակոբ Նալեանը, Պետրոս Ղափանցին եւ Պետրոս Նախիջեանցին են այն խոշոր բանաստեղծները, որոնց գրական աստեղծարժեքն է վրայ, տարբեր արտայայտչական եղանակներով, որոշակի ազդեցութիւն է գործել Նարեկացին ու նրա «Մատեան ողբերգութեան» հանճարեղ երկը:

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ՆԱԶԱՐԵԱՆ

Résumé

L'INFLUENCE DE GRÉGOIRE DE NAREK AU XVIIIe SIÈCLE ET SON REFLET DANS LA POÉSIE DE BAGHDASAR DEPIR

CHOUCHANIK NAZARIAN

Au XVIIIe siècle, les Arméniens ont particulièrement apprécié «Le livre des lamentations» de Grégoire de Narek. Etant venu de l'Inde à Venise, le prêtre Ignatios de Djoulfa y fait publier à son compte un recueil de «Narek» en 1763, date à laquelle paraît à Constantinople le texte complet du «Livre des lamentations» d'après de bons manuscrits, sous la surveillance du Patriarche Hakop Nalian.

L'édition de 1726, parue à Constantinople, mérite une appréciation spéciale, car les éditeurs sont des hommes célèbres de l'époque, tels le Patriarche Yovhannès Kolot et Grigor Cheghtayakir de Chirvan, aidés grandement par Baghdasar Depir. Cette publication, précieuse pour ses indications marginales des références de citations ou d'allusions bibliques dans le «Livre des lamentations», a été à la base d'éditions ultérieures.

L'auteur de l'article analyse les idées principales du «Livre des lamentations», montre comment Grégoire de Narek a parfaitement réussi à refléter, sous forme de prières, des sentiments propres à toute l'humanité, notamment la faiblesse et la misère de la nature humaine, son enlèvement dans le péché, la seule issue pour en sortir étant le rapprochement et la ressemblance avec Dieu.

Ch. Nazarian indique la profonde influence de Grégoire de Narek sur divers auteurs. Et comme il serait impossible de parler de tous, elle se concentre sur les œuvres de Baghdasar Depir. De nombreuses citations à l'appui, elle montre que celui-ci a suivi de près le grand poète, en assimilant ses idées.